

macht&
moraal:

noblesse
oblige

idee

sociaal-liberale kringen

jaargang 30 nummer 3 juni 2009

3 [macht & moraal: noblesse oblige](#)
door Frank van Mil, Frits Prillewitz en Arthur Olof [inleiding op het thema](#)

4 [Démocratie oblige](#)
door Peter Venmans

8 [Noblesse oblige in de meritocratie](#)
door Tsjalling Swierstra

12 [De moraal van het verhaal](#)
door Arthur Olof

16 [Macht, moraal en leiderschap](#)
door Nils Jostmann [Zelfregulering in groepsverband](#)

20 [Geestelijk leiderschap](#)
door Frits Prillewitz [De terugkeer van de moraal in politiek en samenleving](#)

24 [Politiek leiderschap](#)
door Sven-Ake Hulleman [Platoonse deugden in de Nederlandse democratie](#)

28 [Soeveriniteit als partijpolitiek speeltje](#)
door Arthur Olof

32 [Vrijheid en het algemeen belang](#)
door Frank Ankersmit

36 [Niet in mijn achtertuin](#)
door Maarten Wolsink [NIMBY en het algemeen belang](#)

40 [Het belang van ethiek in de economie](#)
door Ronald Jeurissen

44 [Moreel reveil van de bestuurlijke elite](#)
door Eelke Heemskerk

48 [De morele drie-eenheid](#)
door Edgar Karssing en André Nijhof [Integriteit, corporate governance & maatschappelijk verantwoord ondernemen](#)

52 [De morele plicht van een duurzame overheid](#)
door Jan Terlouw

56 [Het koninkrijk van de specialist](#)
door Michiel Verkoulen [Noblesse oblige in het ziekenhuis](#)

59 [Opgroeien met tante Beeb](#)
door David Cromwell en David Edwards [Macht en verantwoordelijkheid van de media](#)

64 [Marktwerking in de zorg](#)
door Dilia Leitner [Postbus 66](#)

>> [23 Mous](#) [31 Vis](#) [62 Van Lierop](#) [68 Mijn idee](#)

macht& moraal: noblesse oblige

Macht en moraal gaan hand in hand. De daden van machtige mensen hebben grotere gevolgen en raken meer mensen dan die van mensen zonder macht. Daarom brengt (het hebben van) macht de morele plicht met zich mee om er verantwoordelijk mee om te gaan, wat leidt tot moreel gezag en zodoende tot rechtvaardiging van macht. Dit noemen we *noblesse oblige*, adel verplicht. Dit principe zou leidend moeten zijn voor iedereen die op een of andere manier een bevoorrechte positie inneemt.

We spreken het niet vaak uit, maar het principe van *noblesse oblige* is ook van grote invloed op het denken van D66. D66 vertrouwt immers op de eigen kracht van mensen in de overtuiging dat kundige, mondige en volwassen burgers verantwoordelijkheid nemen voor hun omgeving. In dit themanummer van *idee* onderzoeken we in hoeverre dit verantwoordelijkheidsgevoel vanuit de mens zelf komt. Want, waar kunnen we moreel gedrag aan toeschrijven als ‘god dood is’ of in ieder geval niet voor iedereen meer de morele autoriteit is? In hoeverre treedt de sociaal-politieke context corrigerend op? Is voorspoed geheel aan eigen verdiensten te danken? Herkennen mensen hun eigen bevoorrechte positie?

Peter Venmans en *Tsjalling Swierstra* verkennen allereerst wat de term *noblesse oblige* inhoudt, en stellen de vraag in hoeverre dit ideaal nog haalbaar is in respectievelijk een democratische en meritocratische samenleving. Beiden menen van wel, maar het komt niet vanzelf; voortdurende ontwikkeling en vorming is nodig (Venmans)

en succesvolle mensen moeten bewust worden gemaakt van wat ze eigenlijk allemaal gekregen hebben (Swierstra). Maar is dit voldoende? Kunnen we zo voorkomen dat leiders hun macht misbruiken? Volgens *Nils Jostmann* komt *moreel* leiderschap voort uit zelfregulerende groepsprocessen waar ook de machtigen onderdeel van uitmaken. Ook de machtigen ontkomen niet aan de groepsnorm van bescheidenheid. *Frits Prillewitz* stelt dat er behoefte is aan *geestelijk* leiderschap in de huidige samenleving die in een morele crisis lijkt te verkeren. *Sven-Ake Hulleman* analyseert het *politieke* leiderschap in de Nederlandse democratie aan de hand van de Platoonse deugden: wijsheid, dapperheid, zelfbeheersing en rechtvaardigheid.

Wijsheid zou de weg moeten wijzen waar *noblesse oblige* even hapert. *Checks and balances* zorgen ervoor dat we niet in ongewenste zin doorschieten. Daarvoor kent de staat de scheiding der machten in de trias politica, alhoewel deze scheiding – zo blijkt uit een interview met emeritus hoogleraar staatsrecht Jan Vis – in Nederland nooit goed geregeld is; daarvoor heeft het bedrijfsleven toezichthouders en Raden van Commissarissen. *Noblesse oblige* lijkt in de financiële sector en de economie in het algemeen volledig te zijn verdwenen; alle verantwoordelijkheidsgevoel lijkt zoek bij de riskante, maar lucratieve beleggingen, rianteloning en de focus op winstmaximalisatie in het bedrijfsleven. *Ronald Jeurissen* doet een poging tot een bemiddeling tussen economische rationaliteit en morele redelijkheid. *Eelke Heemskerk* roept op tot nieuw moreel leiderschap in het bedrijfsleven. Wetgeving en toezicht zijn niet afdoende; maatregelen hebben alleen maar zin als ze gedragen worden door een morele gemeenschap.

De elite is in onze opvatting niet alleen de bovenlaag van topbestuurders, politici en opiniemakers; hoewel zij wel het goede voorbeeld zouden moeten geven. In feite schuilt in ieder mens een zekere edelheid. De meeste mensen zijn op een of andere manier wel bevoorrecht. Wees hiervan bewust. En handel vervolgens verantwoord...

thema-redacteurs

Frank van Mil, Frits Prillewitz & Arthur Olof

4

In een democratie heeft ieder individu de vrijheid om zijn of haar eigen geluk na te streven. Dit leidt echter niet altijd tot die verantwoordelijke individuen zoals veel liberalen die voor ogen hebben. Conformisme en gedachteloosheid liggen op de loer. De strijd tegen de gedachteloosheid vergt een breed liberaal beschavings-offensief om individuen weerbaar te maken zodat ze iets voor anderen en de maatschappij kunnen betekenen. Van *noblesse oblige* naar *démocratie oblige* in de democratische samenleving.

door Peter Venmans

démocratie oblige

Noblesse oblige: adeldom legt verplichtingen op. Wie van de koning een titel krijgt, moet daar ook naar handelen. Hij moet zijn titel met waardigheid dragen. Dat betekent niet alleen dat de edelman zich loyaal opstelt tegenover zijn begunstiger, hij dient ook afstand te houden van het volk, waarvan hij nu onderscheiden is. Het maxime *noblesse oblige*, bedacht door de Franse hertog Pierre Marc Gaston de Lévis in 1808, reikt echter verder. Getraumatiseerd door de Revolutie van 1789, waarbij hij familieleden verloor onder de guillotine, maar waarin ook een wereld – ‘zijn’ wereld, die van de aristocratie – ten onder ging, legde deze hertog zichzelf en zijn klasse hoge morele normen op. De aristocraat van stand moest volgens De Lévis ook een aristocraat van de geest zijn. Alleen op die manier kon hij het morele gezag verwerven om nog een rol van belang te spelen in de nationale

politiek. De leuze *noblesse oblige* was vooral een poging om iets van het *ancien régime* te redden in veranderde tijden.

In een democratische samenleving is de erfelijke adeldom afgeschaft. Familiaal overdraagbare privileges zijn vervangen door universeel afdwingbare rechten. Iedereen is gelijk voor de wet, wat voor de overgrote meerderheid van de bevolking het immense voordeel met zich meebrengt dat we niet langer afhankelijk zijn van willekeur. Wij zijn volwaardige rechtspersonen geworden die contracten kunnen afsluiten en andere burgers voor het gerecht kunnen dagen als ze hun afspraken niet nakomen. Je zou dus kunnen zeggen dat in een democratie het *noblesse oblige* niet langer toepasbaar is. Ten eerste bestaat de aristocratie als klasse niet meer en zijn er dus

Foto: Herman Wouters

geen specifieke verplichtingen meer verbonden aan het ophouden van je stand. En ten tweede lijkt ook de eigenschap van *noblesse* zelf overbodig geworden, want ze is vervangen door een stelsel van formele regels waarover zorgvuldig gewaakt wordt door ambtenaren in dienst van de rechtsstaat. De democratische wet maakt ons vrij.

De vraag is of het verhaal hier nu ophoudt. Ongetwijfeld kunnen we het stellen zonder erfelijke adellijke klasse in ons midden, maar lukt het ook zonder edele geesten? Zijn wij ook in een democratie niet gebaat bij de vorming van een elite, bestaande uit de beste krachten? (dat zal dan natuurlijk wel een meritocratische, niet een aristocratische elite moeten zijn). En bestaat het gevaar niet dat een egalitaire samenleving een verzameling van ‘laatste mensen’ wordt, zoals Nietzsche

voorspelde in *Aldus sprak Zarathoestra*? ‘Laatste mensen’ zijn wezens zonder adeldom, zonder gevoel voor het hogere; vulgaire geesten die alleen uit zijn op de vervulling van hun eigen behoeften – wat ze dan calculerend ‘geluk’ noemen. Is een maatschappij zonder geestelijke aristocratie op termijn niet gedoemd om ten onder te gaan?

Een liberaal gelooft van niet, want hij kan niet geloven dat een maatschappij waarin individuen de kans krijgen om hun talenten te ontplooiën zal uitmonden in een wereld van laatste mensen. Integendeel, vrijheid zal bij zeer velen de zin en de energie opwekken om iets goeds van hun leven te maken en zal duizend bloemen doen bloeien. Natuurlijk zijn er ook veel mislukte levens – zelfs als alle maatschappelijke omstandigheden gunstig zijn is geluk niet gegarandeerd – maar

de liberaal vertrouwt op de veerkracht van individuen. Weinig mensen zullen, als ze vrij zijn, voor het pure kwaad kiezen; meestal zoeken we toch op een meer 'redelijke' manier naar het geluk van onszelf en van de mensen in onze omgeving. En op het eind van de rit zijn we altijd beter af als we zelf gekozen hebben.

Tegelijk beseffen de intelligentste liberale denkers ten volle het gevaar van conformisme of 'pseudo-individualisme' dat nu eenmaal inherent is aan de menselijke vrijheid. Wie vrij is om zijn leven naar eigen voorkeur in te richten, kan ook in de verleiding komen te kiezen voor een vorm van – zoete – slavernij. Of voor een gemakzuchtig bestaan dat gekenmerkt wordt door gedachteloosheid,

'De liberale cultuurstrijd heeft als doel ervoor te zorgen dat werkelijk iedereen, indien hij dit wenst, een aristocraat van de geest kan worden'

waarbij we onze beslissingen laten afhangen van wat 'men' wil, van wat op een gegeven moment de mode is of van wat een meerderheid al heel lang zo doet. We kunnen er met andere woorden voor kiezen om niet voluit voor onze autonomie te gaan. Dat is dan jammer, maar dat mag geen aanleiding zijn om de bron van de verleiding weg te nemen en de vrijheid te beknotten, zoals de huidige moraalridders willen, want dan dood je de bron van het leven zelf.

Het gevaar van conformisme in een democratische samenleving is het scherpst gezien door een denker die net als de hertog van Lévis uit de bedreigde Franse aristocratie stamde. Alexis de Tocqueville was veertig jaar jonger dan Lévis. Tijdens een reis door de Verenigde Staten zag hij de toekomst voor zich en hij keek ernaar met gemengde gevoelens. De Tocqueville merkte met

name op hoe in deze natie zonder aristocraten een ongekennde, allesoverheersende obsessie met gelijkheid zich meester had gemaakt van de geesten. In hun Onafhankelijkheidsverklaring hadden Amerikanen het onvervreembare recht van ieder individu uitgeroepen om op geheel eigen wijze het geluk na te streven. Volgens vele latere *Amerikawatchers* heeft dit recht geresulteerd in een strijd van allen tegen allen – het bekende Hobbesiaanse beeld van het wilde kapitalisme als een permanente burgeroorlog.

De Tocqueville viel in 1831 echter het omgekeerde op. Hij constateerde juist een groot conformisme onder de vrije burgers van Amerika. Daar heerste, meer dan in het *ancien régime* waar de aristocratie het verschil maakte, 'de tirannie van de gewoonte'. Als mensen het recht krijgen om hun eigen geluk na te streven, blijkt opeens dat iedereen ongeveer hetzelfde wil: geld en een veilig leven in de privésfeer. Wellicht komt imitatie voort uit angst. We imiteren onze burens omdat we bang zijn om op te vallen. Hoe dan ook, we kunnen niet anders dan met De Tocqueville vaststellen dat in moderne democratieën het conformisme een minstens even grote kracht vormt als de neiging van sterke individuen om steeds beter te worden in wat ze doen. Het individu moet opboksen tegen een sociologische tendens.

De Tocqueville zag hoe het conformisme zich onstuitbaar voortzette, maar het is zijn generatiegenoot John Stuart Mill die daar in alle vrijmoedigheid liberale consequenties aan verbond. Voor Mill is 'de tirannie van de gewoonte' een groot gevaar voor de democratie omdat zij verlies aan diversiteit betekent, terwijl diversiteit juist de basisconditie is voor een volwaardig leven van zeer velen. Onze existentiële zoektocht naar geluk en betekenis is pas mogelijk bij gratie van die verscheidenheid. Om een zinvol bestaan te leiden moeten we de ruimte krijgen om te experimenteren, om op proef te leven en te kijken wat het oplevert. Daarom moeten we onszelf en anderen afwijkend gedrag en dissidente meningen toestaan.

Precies 150 jaar geleden verscheen *On Liberty* van Mill, een boek dat vooral bekend staat om 'one very simple principle', het zogenaamde schadebeginsel

dat stelt dat de samenleving geen beperkingen mag opleggen aan individuen tenzij schade aan derden bewezen kan worden. Dit idee van negatieve vrijheid vormt echter slechts de helft van de redenering in *On Liberty*. Niet alleen de al te gretige overheid wordt door Mill met de vinger gewezen, ook de tirannie van de gewoonte beschouwt hij als een grote kwaal. Net als directe repressie belemmert conformisme namelijk de vrije zelfontplooiing van individuen: het verhindert dat wij worden wie we zouden kunnen zijn, het doodt de aristocratische impuls, het morele appel van het 'plus est en vous'. Nu valt conformisme zeer moeilijk te bestrijden, want dwang is er vermengd met drang. Als we de gewoonten van onze omgeving volgen, doen we dat meestal niet tegen onze zin; we vinden het eigenlijk wel goed, we verlangen ernaar gelijk te worden aan anderen, we hebben niet het gevoel dat onze vrijheid aangetast wordt.

Tegen een repressieve overheid valt vrij gemakkelijk iets te ondernemen, want het kwaad is herkenbaar. De strijd tegen gedachteloosheid vergt daarentegen een breed liberaal beschavings-offensief, met als centraal idee 'empowerment': het weerbaar maken van individuen zodat ze ook over de positieve vrijheid beschikken om een geslaagd leven uit te bouwen waarin ze iets voor anderen kunnen betekenen en waarin ze een maatschappelijk engagement kunnen opnemen. De liberale cultuurstrijd heeft als doel ervoor te zorgen dat werkelijk iedereen, indien hij dit wenst, een aristocraat van de geest kan worden.

Bij *empowerment* denken we vanzelfsprekend op de eerste plaats aan onderwijs en dat is dan ook een cruciaal thema. In de lijn van Mill formuleerde de Amerikaanse pragmatische filosoof John Dewey het democratische ideaal als 'het vermeerderen van het aantal volle levens'. Dat klinkt als een paradox: 'vermeerderen' is namelijk iets kwantitatiefs en 'volle levens' iets kwalitatiefs. Dewey zag zich inderdaad voor het probleem gesteld dat hij democratisch, en dus massa-, onderwijs moest organiseren en tegelijk het beste in iedere leerling naar boven moest zien te brengen. Dewey onderkende het probleem, maar maakte er geen drama van: dat beste zou volgens hem vanzelf naar boven

komen als je resoluut voor een democratische onderwijsvorm koos waarin democratische waarden gecultiveerd worden zoals de bereidheid tot samenwerking, de aandacht voor de concrete leefwereld, de openheid op werkelijke problemen, de gerichtheid op het vinden van gemeenschappelijke oplossingen, een kritische debatacultuur. Het beste wordt door Dewey dus niet langer op een aristocratische maar op een radicaal-democratische manier gedefinieerd. *Noblesse oblige? Démocratie oblige...*

De lessen van Mill en Dewey lijken mij nog altijd uiterst relevant. Natuurlijk zul je er met onderwijs alleen niet komen, zelfs niet als je dat onderwijs nog beter aanpast aan het democratische ideaal dan nu het geval is. Het weerbaar maken van individuen houdt niet op wanneer we achtien zijn. We mogen van elkaar de moed vragen om ons van ons eigen verstand te bedienen, de moed tot mondigheid ook. In ons leven zal opvoeding gaandeweg vervangen worden door zelfcultuur en door actieve, kritische deelname aan het maatschappelijke leven. We moeten daarom niet alleen de ruimte krijgen om in de privésfeer te experimenteren met allerlei levensvormen, de democratie zelf moet experimenteel zijn, open voor het nieuwe, niet bang voor de dissensus, veeleer op haar hoede voor de consensus. Of zoals Richard Rorty, leerling van Dewey, ooit schreef: 'Morgen kan er altijd iemand komen met een beter idee'. Het zou jammer zijn als dat idee om welke reden dan ook niet gehoord werd.

Peter Venmans (1963) woont en werkt in Leuven en is essayist. Hij schreef onder meer de bekroonde studie *De ontdekking van de wereld* over leven en werk van Hannah Arendt en publiceerde in 2008 *Over de zin van nut*, een filosofisch essay over de invloed van het Engelse utilitarisme en het Amerikaanse pragmatisme op ons hedendaagse denken. *Over de zin van nut* is door de denktank 'Liberales' uitgeroepen tot 'Boek van 2008'.

In een meritocratie is er geen ruimte voor *noblesse oblige*. In zo'n samenleving is alles wat je overkomt, succes of nederlaag, verdiend. Waarom zou iemand met eigen verdiend succes zich bekommeren om hen die ze verslagen hebben? Een nieuwe variant van *noblesse oblige* kan wellicht worden gevonden door de aandacht te vestigen op hoeveel de succesvollen eigenlijk hebben gekregen. Talent en arbeidsethos zijn geen verdiensten, maar zijn ons gegeven.

door Tsjalling Swierstra

Noblesse oblige in een meritocratie

We maken ons zorgen over de rijken en machtigen. Niet omdat het niet goed met ze zou gaan – dat doet het wel gezien de rap toenemende inkomensverschillen de laatste jaren – maar omdat ze hun plicht jegens de samenleving zouden verzaken. De vele berichten over allerhande topmanagers die vooral bezig lijken een steeds grotere kluit voor zichzelf zeker te stellen, stemmen inderdaad somber. Waar is de elite gebleven die in hun eigen overvloed juist een reden zag zich in te zetten voor de machtelozen en minderbedeelden? De nieuwe rijken en machtigen ogen niet als nobelen, maar eerder als plebejers die zich louter om hun eigen voordeel bekommeren. Wat is er toch gebeurd met het aloude *noblesse oblige*, adel verplicht? Wordt het geen tijd om dat adagium weer in ere te herstellen en zou daarvoor D66 geen mooie taak liggen?

Voordat we het stof afblazen van *noblesse oblige*, moeten we eerst onderzoeken hoe het vroeger werkte.

Noblesse oblige is een morele oproep. In het geval van de moraal hebben we van doen met een vorm van *vrijwillige zelfbeperking*: onze motivatie om iets te doen of te laten berust op wat we zelf beschouwen als goede redenen, niet op angst voor straf. *Noblesse oblige* hoort dan ook typisch thuis in samenlevingen zonder democratische tegenkrachten. In zo'n situatie zit er namelijk weinig anders op dan een beroep te doen op de relatief zachte kracht van de moraal, of van het eergevoel, van de machtigen en rijken zelf. Als hun ondergeschikten hen niet kunnen intomen of sturen, zit er weinig anders op dan ze te vragen dat zelf te doen. Er bestaan twee diametraal tegengestelde manieren om rijken vrijwillig tot intoming te motiveren. De eerste manier is een oproep tot bescheidenheid. Jullie zitten daar wel dik en machtig aan de top, maar dat is niet iets om trots op te zijn. Jullie voorspoed is jullie gegeven. Jullie zouden wel eens wat dankbaarheid mogen tonen, namelijk door wat terug te doen voor de samenleving. In deze vorm vinden we *noblesse oblige* in de Bijbel

terug: 'Van iedereen aan wie veel gegeven is, zal veel worden geëist, en hoe meer aan iemand is toevertrouwd, des te meer zal van hem worden gevraagd'. [LUCAS 12:48]

De andere manier om rijken en machtigen zo ver te krijgen dat ze zich inzetten voor het collectieve belang, is door (niet te appeleren aan hun bescheidenheid en dankbaarheid, maar door) hun zelfingenomenheid en superioriteitsgevoel als het ware tegen zichzelf te keren. Als jullie zo edel zijn, moeten jullie je edel zo gedragen. Deze positie komt mooi naar voren in dit ironische couplet van Harrie Geelen (uit *Kunt U mij de weg naar Hamelen vertellen, meneer?*) waarin een prins zich beklagt over de plichten die uit zijn hoge positie voortvloeien.

'Dus als je denkt ik zit voortaan op rozen
Of dat je op je lelies ligt
Had dan maar toch een vak gekozen
Bijvoorbeeld knecht, want adel, want adel verplicht
Adel verplicht'

We zullen zometeen zien dat het niet toevallig is dat dit couplet uit de jaren zeventig stamt.

Bescheidenheid en zelfingenomenheid werden van oudsher allebei ingezet om de rijken en machtigen zo ver te krijgen dat ze zich zouden inzetten voor de samenleving. Maar de wereld is veranderd. Tegenwoordig slaan geen van beide strategieën daarom gemakkelijk aan. Het is aan de ene kant steeds moeilijker te appeleren aan de bescheidenheid van de elite. In onze moderne samenleving worden rijkdom, macht en succes namelijk minder als gift ervaren, en meer als welverdiende beloning. Dat is het directe gevolg van de meritocratisering van de samenleving.¹ In een meritocratie worden status, macht en inkomen niet langer verdeeld op grond van irrelevante eigenschappen als afkomst, sekse of huidskleur, of via het lot, maar alleen nog op grond van iemands meetbare prestaties. Of iemand veel of weinig presteert wordt vastgesteld door iedereen met iedereen te laten wedijveren en dan de uitkomsten

met elkaar te vergelijken. De rol van de overheid is om te zorgen dat de wedstrijd eerlijk verloopt: iedereen verdient een gelijke kans op succes. In zo'n systeem is alles wat je overkomt, succes of nederlaag, *verdiend*. Mij is niets *gegeven*, maar door hard werken heb ik zelf veel *gemaakt*. En als jij ondanks alle geboden kansen arm bent gebleven, dan is dat je eigen schuld. In een meritocratie ontbreekt het winnaars kortom aan bescheidenheid, verliezers aan zelfrespect. En daarmee is er geen ruimte voor *noblesse oblige* in de bijbelse zin. Bovendien: waarom zou ik mij nu moeten bekommeren om hen die ik net met de nodige moeite verslagen heb?

Anderzijds is het appèl aan het gevoel van morele superioriteit van de elite tegenwoordig evenmin kansrijk. Deze strategie werkt alleen als de massa ook zijn bijdrage wil leveren en bereid is zichzelf te vernederen in een al dan niet oprechte bewondering voor de elite. Daartoe zijn geëmancipeerde burgers steeds minder bereid. Het is niet toevallig dat Harrie Geelen's ironische tekst stamt uit de oneerbiedige jaren zeventig. Als we op één punt egalitair zijn geworden, dan is dat wel op het punt van de moraal. Niemand is nog bereid een ander te erkennen en te bewonderen als zijnde moreel superieur. En de laatsten die dit etiket zouden kunnen verwerven, zijn wel de leden van de maatschappelijke elite. Daarom proberen we de samenleving zo in te richten dat niemand veroordeeld is tot nederigheid, tot bewonderen en tot dankbaarheid. De samenleving voelt zich sterk genoeg om niet langer te hoeven vleien om wat van de elite gedaan te krijgen. Aalmoezen hebben plaats gemaakt voor claimrechten. Maar als het

publiek niet langer gelooft dat de elite 'nobel' is, kan het die elite ook niet oproepen zich als zodanig te gedragen.

Er is nog een andere reden waarom dit beroep op het 'edele' karakter van de elite niet langer werkt, namelijk dat het beroep op de moraal zelf verdacht is geworden. Een beetje liberaal ervaart moraal al snel als betuttelend en benauwend en als een vorm van ongewenste intimiteit. Deze huiver is historisch terug te voeren op denkers als Mandeville en Adam Smith. Beiden verzetten zich tegen het dogma dat de gemeenschap alleen kon bloeien wanneer individuen zich lieten leiden door de (christelijke) moraal van zelf-opoffering. Het was in hun ogen veel beter wanneer mensen zakelijk met elkaar omgingen, dat wil zeggen: geleid door hun eigenbelang en een klein setje omgangsregels. Samenleven zagen ze als een soort van zakendoen. Morele overtuigingen moesten worden gewantrouwd omdat ze zouden leiden tot heftige passies en onoverbrugbare tegenstellingen. Niet dat beide denkers gelijk door iedereen werden omarmd, daarvoor was de invloed van het christelijke denken veel te groot. Maar vooral de laatste decennia is het meer en meer een kwestie van liberale goede smaak geworden om morele overtuigingen te beperken tot de privé-sfeer. In zo'n klimaat doet een moreel appèl op de elite ouderwets aan.

Kortom, een terugkeer naar 'adel verplicht' oogt niet al te kansrijk. In een meritocratiserende samenleving ontbreekt het de elite aan de daarvoor benodigde bescheidenheid; de samenleving meent inmiddels mans genoeg te zijn om de elite te dwin-

gen in plaats van hen te verleiden, en het stuit ons tegen de liberale borst om al te uitdrukkelijk een beroep te doen op de moraal. Aan de andere kant wordt het ook tijd om te erkennen dat we niet red- den zonder vrijwillige zelfsturing, moreel besef, van de machtigen en rijken. Het is als met belastingen: zonder belastingmoraal bij de betalers, verlies je het als belastingheffer altijd van hun perfide creativiteit. Met de elite is het niet anders. Als leden van de elite zelf niet vinden dat veel macht gepaard gaat met veel verantwoordelijkheid, kun je ze daar als samenleving nooit toe dwingen.

Hoe zou een eigentijdse variant van *noblesse oblige* eruit kunnen zien? Ik zie twee verschillende wegen naar dit doel. In de Verenigde Staten heeft men de strategie van de morele superioriteit nieuw leven ingeblazen. Leden van de (zaken)elite worden daar uitbundig geprezen en geëerd als voorbeelden voor 'ons allen', maar daaraan wordt wel de verwachting gekoppeld dat ze dan ook wat extra doen voor hun gemeenschap. Er wordt daar gedoneerd bij het leven, maar dit gebeurt nooit in bescheiden anonimiteit. De massa staat er bij te klappen. Op deze manier wordt geprobeerd de behoefte aan aanzien en status van de elite in te zetten voor het maatschappelijk belang. Het is echter de vraag of deze strategie in Nederland, met ons diep gewortelde Calvinisme en egalitarisme, kan slagen.

Een kansrijker mogelijkheid lijkt me de verzachting van het meritocratische ideaal door de aandacht te vestigen op hoeveel de succesvollen toch nog gekregen hebben. Het ideaalbeeld van de 'self-made' mens spreekt, terecht, tot de

verbeelding: het advies om je niet te schikken in je lot is een belangrijke emancipatoire, activerende kracht gebleken. Maar we zien inmiddels ook de keerzijde van dit ideaal: de onbescheiden ontkenning van hoeveel we 'gekregen' hebben. Daarbij gaat het niet alleen om de gouden lepels waarmee sommigen nog steeds in hun mond geboren worden. Ik denk ook aan al degenen die zich hebben ingezet voor het creëren van gelijke kansen voor mensen zonder zo'n lepel. Of aan maatschappelijke omstandigheden – als handhaving van het geweldsmonopolie van de staat, het eerbiedigen van contracten en overeenkomsten, betaalbare en betrouwbare levering van energie, het verzorgen van onderwijs, etc. – die onmisbaar zijn om succesvol te worden. De succesvollen die zich dat realiseren en daar dus dankbaar voor kunnen zijn, blijken vaak meer bereid zich in te zetten voor anderen, bijvoorbeeld om ook voor hen goede kansen te scheppen. Ook kan het geen kwaad te erkennen dat 'talent' en zelfs 'arbeids-ethos' geen individuele verdiensten zijn, maar ons zijn 'gegeven', hetzij door de natuur, hetzij door omgeving en opvoeding. Mensen die dit erkennen zullen zich bijvoorbeeld inzetten als 'mentor' om anderen dat ook te 'geven'. Hier ligt een schone taak voor D66. Juist omdat in deze partij het meritocratische ideaal sterker leeft dan in andere partijen, is D66 in de positie om het meritocratische ideaal zowel te verfijnen als te verzachten, opdat de 'winnaars' zich niet langer ontslagen achten van de zorg voor de samenleving.

Tsjalling Swierstra is als filosoof verbonden aan de Universiteit van Twente.

‘Als we op één punt egalitair zijn geworden, dan is dat wel op het punt van de moraal. Niemand is nog bereid een ander te erkennen en te bewonderen als zijnde moreel superieur’

1 Zie: Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (red) (2008). *De beste de baas? Prestatie, solidariteit en respect in een meritocratie*. Amsterdam: AUP.

Zijn mensen van nature geneigd tot het goede? Het is een van de oudste filosofische vragen. Een blik in het verleden, om beter vooruit te kunnen zien, met de Amerikaanse filosoof John Rawls (1921-2002), die sinds de publicatie van *A Theory of Justice* (1971) als een van de belangrijkste moderne politieke filosofen geldt.

door Arthur Olof

Het verhaal van de moraal

Toen het sterrenstelsel niet langer om de aarde draaide, de mensheid niet om de kerk en het volk niet om de vorst, eindigden de middeleeuwen en begon de Verlichting. De Reformatie ondergroef in Europa vanaf de vijftiende eeuw de alleenheerschappij van de katholieke kerk en maakte zo de weg vrij voor de vrijheid van godsdienst, verdraagzaamheid en de scheiding van kerk en staat. De opkomende burgerij eiste een aandeel in de wereldse macht en rechtszekerheid in handel en bezit en creëerde zo ruimte voor burgerrechten, democratie en rechtsstaat. En de moderne wetenschap ging zelfstandig op onderzoek zonder zich nog langer iets gelegen te laten liggen aan Roomse decreten. De westerse beschaving kwam op eigen benen te staan, maar mocht het ook meteen zelf uitzoeken.

Zo leek de ethiek in het luchtledige terecht te zijn gekomen. Want waar komen noties van goed en kwaad vandaan als het niet van god is? Is moraal een algemeen menselijk besef of exclusieve kennis van ingewijden? En is de mens tot het goede ge-

neigd, of moet hij ertoe gedwongen worden? John Rawls onderzocht in zijn *Lectures on the History of Moral Philosophy* (2000) de inzichten van een paar filosofen sinds de Verlichting die voor hem nog steeds actueel waren. Hij besprak de ethiek van Hume, Kant en Hegel¹ en duidde hun betekenis voor het moderne sociaal-liberalisme. Wat zeggen deze filosofen over de moraliteit van de mens?

Hume: ‘Sympathie is het enige psychologische mechanisme dat kan verklaren waarom wij het eens zijn met elkaar over een moreel oordeel’

Slaaf van de emoties

De Schotse filosoof David Hume (1711-1776) verwierp de goddelijke wet waar filosofen als Locke, Spinoza en Leibniz nog van uitgingen. Daarom koos Rawls hem als zijn startpunt voor de moderne tijd. Zonder god moest Hume inderdaad met iets nieuws komen. Kentheoretisch zijn alle ideeën bij de empiricus Hume te herleiden tot (reflecties zoals gedachten, gevoelens, begeerten over) voorafgaande zintuigelijke indrukken. De rede alleen kan geen motief leveren: ‘De rede is en kan slechts de slaaf zijn van de emoties, ze heeft geen andere roeping dan die te dienen en te gehoorzamen’. De rede is slechts een hulpmiddel bij de bevrediging van onze behoeften en de verwerkelijking van onze wensen. Maar anders dan bij Thomas Hobbes is daarmee nog niet het hek van de dam voor beestachtig egoïsme. Want onze kalme emoties zijn, gesterkt door reflectie en bijgestaan door vastbeslotenheid, krachtig genoeg om heftiger emoties in bedwang te houden, in ons eigen belang. Bij Hume is de algemene zin voor het goede zo’n kalme emotie. Rawls vraagt zich af of dat dan een (directe) objectgestuurde emotie is of een (indirecte) principegestuurde, een praktische rede. Hume wilde echter niet spreken van praktische rede omdat de algemene zin voor het goede een psychologisch mechanisme is. Sympathie (meevoelen) is het enige psychologische mechanisme dat kan verklaren waarom wij het eens zijn met elkaar over een moreel oordeel.

Natuurlijke deugden (zoals liefdadigheid en naastenliefde) zijn voor Hume aangeboren instincten die het goede dienen en zo een primitieve moraliteit vormen. Geconstrueerde deugden (rechtvaardigheid, eerlijkheid) beantwoorden aan conventies die we hanteren om de ongemakken te voorkomen die zouden ontstaan uit ‘eigenbelang en een te bekrompen ruimhartigheid’. In breder sociaal verband zoeken we voor materiële zekerheid eenzelfde verankering als voor onze geestelijke en lichamelijke integriteit. Dit is praktisch gezien de beste constellatie van conventie(s), die wederkerig (dus norm) is voor allen: we spreken dezelfde taal, rijden rechts en geven rechts voorrang zonder de score bij te houden. Zulke conventies leiden tot een gerechtigheid die zichzelf

bestendigt en versterkt, en vormen daarmee de basis voor sociale samenhang. De mens is ‘een minnaar van de deugd’, omdat dit het beste bij hem past en hem ook het meeste oplevert.

Kant: ‘Ieder mens kan zichzelf verder ontwikkelen door meer (zelf)kennis op te doen van de morele wet en zo zijn moreel besef te vergroten. Op die manier krijgt hij ook verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden’

Morele wet

Anders dan Hume, zag Immanuel Kant (1724-1804) een impliciet concept van moraliteit in al onze morele oordelen. Hij abstraheert daarmee van Hume’s empirie en wendt de blik naar binnen. De (a priori) morele wet is geen onderdeel van de bredere kennis van de menselijke natuur, zoals bij Hume, maar zuiver: hij komt voort uit onze vrije rede, is niet afleidbaar en zelf-evident. Wij kunnen deze wet beter leren kennen door onze morele oordelen te analyseren op de onderliggende principes (*Kritik der praktischen Vernunft*). Daarvoor moet je je handeling steeds bezien als volgt: ‘Handel alsof het motief van je actie door jouw wil een universele natuurwet wordt’.

Kant betrad volkomen nieuw terrein door een zuivere wil te postuleren, die los van alle subjectieve neigingen het hoogste goed nastreeft. De rede stelt ons in staat om die goede wil te tonen. Hier heeft Rawls de principeafhankelijke wens die hij bij Hume vergeefs zocht: als autonome wezens

willen we conform ons ideaal handelen. Nog sterker, dit is bij Kant zelfs een vereiste om het geluk te kunnen bereiken, want geluk kan alleen bestaan voor wie het waardig is.

Noblesse oblige

Kant legde hiermee een moreel fundament voor een menselijke samenleving: we zijn gehouden aan de morele wet en we worden er ook door beschermd. Deze gedachte leunt sterk op het *'contrat social'* van Jean Jacques Rousseau. In metafysische zin introduceerde Kant hier, naast de empirische wereld die de natuurwetten beschrijven, een 'aangepaste, sociale wereld', die buitenzintuiglijk is en waarbinnen morele wezens zich gedragen volgens morele wetten waarover ze het met elkaar eens zijn, volgens het beroemde adagium: 'Doe een ander niet wat gij niet wilt dat u geschiedt'. De mens is autonoom: als vrije, wetgevend gelijkwaardige personen geven we onszelf een morele wet die de principes van de praktische rede verenigt in een doelmatig (moreel zinvol) domein. Kant noemt dit de aristocratie van allen: ieder mens kan zichzelf verder ontwikkelen door meer (zelf)kennis op te doen van deze morele wet en zo zijn moreel besef te vergroten. Op die manier is hij in staat te goeder trouw zijn handelingen te overwegen en neemt en krijgt hij ook verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden. Als dat allemaal goed gaat, openen zich schitterende perspectieven op een (figuurlijk) paradijs op aarde: mensen bereiken idealiter hun en andermans geluk door te handelen vanuit hun innerlijke verplichting tot rechtvaardigheid en deugdzaamheid. Moraliteit belooft zichzelf en een wereld van constitutionele en representatieve democratieën groeit uit tot een

wereldomvattende confederatie in blijvende vrede met florerende kunsten en cultuur.

Hegel: 'De mens kan alleen in een rationele sociale wereld, die met de structuur van haar instellingen zijn vrijheid garandeert, een rationeel en goed leven leiden'

Reconciliatie

De rationele inhoud van Kants gemenebest krijgt bij Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) als sociaal-empirische evenknie een rationele levensvorm: in politieke en sociale instituties die de essentie van onze waardigheid als vrije personen weerspiegelen. Bij Hegel geen transcendentale vrijheid, zoals bij Kant. De mens kan alleen in een rationele (redelijke) sociale wereld, die met de structuur van haar instellingen zijn vrijheid garandeert, een rationeel en goed leven leiden. In morele zelfreflectie verwerft de mens vrijheid naarmate hij zich dat meer bewust wordt (*Sittlichkeit*). In Hegels fameus obscure woorden: 'Pas als hij zichzelf als object heeft is de wil voor zichzelf wat hij van

zichzelf is'. De wil is vrijer naarmate hij wil wat de vrije wil past, en in dezelfde mate realiseert Hegels Geist zich. De mens streeft dus ook niet naar een ideale sociale wereld, er is een voortschrijdend inzicht dat leidt tot toenemende vereenzelviging (reconciliatie) met de gegeven wereld.

Hegels stelsel van instituties voorziet in een systeem van noden dat voor leniging zorgt (vrije markt), een rechtsstaat die ieders integriteit garandeert, een politie die waakt over de zekerheden en nutsvoorzieningen, en bedrijfstakorganisaties (corporaties) die hun leden inkaderen in het politiek-sociale raamwerk (zie ook het artikel van Ronald Jeurissen, elders in dit nummer). Dat politiek-sociale raamwerk, de staat, kent drie machtsfactoren: [1] de monarchie is het individuele element, binnen objectieve (constitutionele) kaders, [2] de uitvoerende, regeringsmacht is het particuliere element dat de algemene wet en beslissingen van de monarch toepast op particuliere gevallen en [3] de wetgevende macht voorziet in het universele element, de reconciliatie met de substantiële eenheid. Ter lering en verdere bewustwording van de Geist vergadert de wetgevende macht publiek (transparant, draagvlak). Iedereen heeft er toegang toe en kan eraan deelnemen. Publieke opinie, vrijheid van meningsuiting en persvrijheid zijn essentieel voor een vrije wil die zichzelf tot object heeft en zo voor zichzelf wordt wat hij van zichzelf is.

Recht als zichzelf bewuste vrijheid

Het rechtssysteem is bij Hegel het domein van de vrijheid die actueel wordt: 'Recht is iets volkomen heiligs, om de eenvoudige reden dat het de exi-

stentie is van het absolute concept, van de zichzelf bewuste vrijheid'. Het systeem van instituties past zich steeds weer aan de verwerkelijking van de geest aan als de uitdrukking en actualisering van deze vrijheid. De mens heeft plichten om zijn vrijheid uit te drukken en is zo onderdeel van deze vrijheid, deze bevrijding. Hij weet zijn plek in het sociale verband en verwerft zijn geluk door zijn plichten in overeenstemming daarmee te vervullen. Hegel is daarmee voor Rawls een exponent van het 'liberalisme van de vrijheid', net zoals Kant, Mill en Rawls zelf. Ook in *A Theory of Justice* is de structuur van de samenleving het meest principiële onderwerp van het recht. Omdat het eraan ten grondslag ligt.

Conclusie

De moraal van dit verhaal is dat wie van god los is, niet per se reddeloos verloren is of een monster hoeft te zijn. De nieuwe, baanbrekende inzichten van de besproken filosofen sinds de Verlichting verschaffen ons volgens Rawls een uitstekende gemeenschappelijke grondslag voor een vreedzame, rechtvaardige en welvarende samenleving, zoals hij in *A Theory of Justice* verder uitwerkte. Sterker nog, de mens kan slechts in sociaal verband optimaal zijn menselijkheid realiseren, als moreel wezen. Noties van goed en kwaad dragen we in ons en toetsen we aan elkaar. We zijn tot het goede geneigd, voor het gemak (Hume), uit principe (Kant), of als bewustwording van de Wereldgeest (Hegel). 'Vertrouw op de eigen kracht van mensen' is daarmee niet alleen een praktisch haalbare, maar ook de filosofisch meest verstandige kaart.

Arthur Olof is redacteur van *idee*

¹ Rawls besprak ook de visie van Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Omdat diens filosofie juist wortelt in het geloof en daarvoor een apologie wil zijn, laat ik deze visie hier buiten beschouwing.

Noblesse oblige lijkt een naïef beginsel waarvan het mooi zou zijn als mensen het in uitvoering brengen. Maar is het altruïsme? Volgens Nils Jostmann komt *noblesse oblige* voort uit de sociale structuren van de mens. Macht is nooit absoluut en moet steeds weer worden (her-)bevestigd. Macht laat ook de machtigen niet onberoerd. Ook de machtigen ontkomen niet aan de groepsnorm van bescheidenheid.

door Nils Jostmann

macht moraal leiderschap

Zelfregulering in groepsverband

Elke hiërarchisch georganiseerde groep heeft een fundamenteel probleem: hoe kun je ervoor zorgen dat de groepsleiders hun macht en invloed niet misbruiken? Dit artikel biedt een overzicht over psychologisch onderzoek naar de oorsprong en de gevolgen van macht. Wat is de rol van persoonlijkheid bij de verdeling van macht? Hoe kan het verkrijgen van een machtspositie de waarneming en het denken van mensen veranderen? Ten slotte wordt in gegaan op hoe zelfregulerende processen binnen groepen helpen om de macht van de leiders te beperken. Een belangrijk zelfregulerend proces betreft de informele communicatie tussen groepsleden over de reputatie van de leiders.

Een ander proces is de internalisering van aan bescheidenheid gerelateerde groepsnormen door de leiders zelf.

Hoe macht wordt verdeeld

Macht heeft een slechte reputatie in Nederland. We houden er niet van als anderen macht over ons hebben, en we oefenen zelf ook liever geen macht uit. We vinden dat iedereen zelf moet weten wat hij of zij doet. Psychologen die onderzoek doen naar macht, dienen met deze aversie rekening te houden. Terwijl er voor Amerikanen geen vuiltje aan de lucht is als zij deelnemen aan onderzoek naar 'power', voelen Nederlandse onderzoeksdeelnemers

zich pas op hun gemak als het woordje 'macht' wordt vervangen door 'controle'. Controle klinkt minder negatief dan macht. Voor onderzoekers maakt dat allemaal niets uit. Volgens een gangbare psychologische definitie wordt macht neutraal omschreven als het vermogen om andermans handelingen en uitkomsten te kunnen controleren.

De cultureel bepaalde afkeer van machtsverschillen neemt natuurlijk niet weg dat die verschillen er gewoon zijn. Ze zijn zelfs zo nadrukkelijk aanwezig dat de menselijke waarneming (net als die van onze naaste verwanten in het dierenrijk) zich in de loop der evolutie gespecialiseerd heeft om heel snel en accuraat machtsverhoudingen tussen soortgenoten vast te stellen. Dit blijkt onder andere uit onderzoek naar overtuigingskracht en natuurlijk overwicht. Onderzoeksdeelnemers die korte videofragmenten bekeken van het begin van een onderhandeling tussen twee personen, konden vrij goed voorspellen welke persoon bij de onderhandeling de betere uitkomst zou behalen. Deze bevindingen kunnen neuropsychologisch verklaard worden: onze hersenen zijn in staat om binnen een fractie van een seconde vast te stellen of iemand een dominante of onderdanige gezichtsuitdrukking heeft.

Mensen verschillen nogal in de mate waarin zij gemotiveerd zijn om zich dominant op te stellen. Mensen met een sterk *machtsmotief* ervaren het als belonend wanneer ze invloed op anderen kunnen uitoefenen, terwijl mensen met een zwak machtsmotief er weinig of geen plezier uithalen. Het machtsmotief is biologisch gerelateerd aan het agressie- en libido-hormoon testosteron. Na de overwinning op een tegenstander komt bij mannen met een sterk machtsmotief de testosteronproductie op gang. Na verlies daalt de productie. Bij vrouwen is de link tussen machtsmotief en testosteron complexer en nog onvoldoende onderzocht. Mensen met een sterk machtsmotief ontwikkelen zich trouwens niet perse tot machtswellustige despoten. In veel gevallen wordt de behoefte om invloed uit te oefenen op een nuttige en verantwoordelijke manier ingezet. Bij leraren en docenten bijvoorbeeld zorgt een sterk machtsmotief in combinatie met de behoefte om positieve relaties met andere mensen

te onderhouden ervoor dat zij hun vak met verve en plezier beoefenen.

De Amerikaanse psycholoog Dacher Keltner en zijn collega's stellen dat machtsverhoudingen binnen groepen vooral door de groepsleden zelf worden onderhandeld. Groepsleden die zich sociaal opstellen worden eerder als leiders geaccepteerd dan groepsleden die vooral op zichzelf gericht zijn. Zo heeft onderzoek bij eerstejaarsstudenten uitgewezen dat studenten met een extraverte persoonlijkheid door hun medestudenten meer status en gezag kregen toegeschreven dan studenten met een introverte persoonlijkheid. Extraverte mensen zijn niet altruïstischer dan introverte mensen. Maar zij onderscheiden zich van introverte mensen doordat zij meer sociale activiteiten ondernemen zoals gesprekken voeren, overtuigen, conflicten beslechten, en gespannen situaties door humor de-escaleren. Volgens Keltner zijn dit soort sociale activiteiten zo belangrijk voor het functioneren van de groep, dat machtsposities worden toegekend aan die groepsleden die zich hierin verdienstvol hebben getoond.

Een duidelijke machtsstructuur binnen een groep heeft een aantal voor de hand liggende voordelen. Een groep met een duidelijk afgesproken hiërarchie kan bijvoorbeeld taken makkelijker delegeren en opbrengsten vreedzamer onderling verdelen dan een groep waarin de hiërarchische verhoudingen ambigu zijn. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat machtsverhoudingen binnen groepen onveranderlijk zijn. Voor mensen en dieren geldt dat macht zelden absoluut is en bovendien meestal van voorbijgaande aard. Bijna elke leider heeft te maken met medestanders die concessies eisen, en met rivalen die klaar staan om het roer over te nemen.

Wat macht met je doet

Zodra iemand een machtspositie heeft verworven wordt hij of zij geconfronteerd met nieuwe taken en verantwoordelijkheden. Uit sociaalpsychologisch onderzoek blijkt dat het innemen van een machtspositie op fundamentele wijze invloed heeft op hoe mensen nadenken en hoe ze de wereld waarnemen. In dit type onderzoek is het gebruikelijk om tegen de deelnemers te zeggen dat ze op basis van de uitkomsten van een eerdere

persoonlijkheidstest worden ingedeeld óf in een leidinggevende positie waarin zij opbrengsten mogen verdelen óf in een ondergeschikte positie waarin zij geen invloed hebben. In werkelijkheid worden alle deelnemers op basis van toeval ingedeeld. De toevallige indeling zorgt ervoor dat persoonlijkheidskenmerken geen systematische invloed hebben op de resultaten omdat bijvoorbeeld extraverte personen evenredig over alle posities verdeeld zijn. Na de indeling worden gewoonlijk verschillende psychologische tests afgenomen om te kijken hoe de machtspositie iemands denken en gedrag beïnvloed.

Vergeleken met ondergeschikte deelnemers of deelnemers die in geen enkele positie zijn ingedeeld, blijken deelnemers in een hoge machtspositie gemiddeld optimistischer, impulsiever, en minder voorzichtig te zijn als er ergens iets te halen valt. Daarnaast zijn machtigen eerder geneigd om dingen in een breder perspectief te plaatsen dan minder machtigen. Anders gezegd, machtigen zien eerder het spreekwoordelijke bos door de bomen. Deze beloningsgeoriënteerde, globale focus is erg handig voor leiders omdat ze hierdoor visie en richting kunnen geven aan de groep. Helaas hebben dezelfde eigenschappen ook een keerzijde. Machtigen zijn minder snel geneigd om het perspectief van anderen over te nemen en ze verkiezen weleens het eigenbelang boven het groepsbelang, vooral als hun eigen machtspositie niet veilig is. Kortom, het verkrijgen van macht brengt een aantal psychologische veranderingen met zich mee die positief én negatief kunnen uitpakken voor de groep.

Hoe macht beheersbaar blijft

Hoe kunnen de minder machtigen zich beschermen tegen mogelijk machtsmisbruik? Keltner en collega's vermoeden dat de relatie tussen de machtige groepsleider en de minder machtige groepsleden in balans wordt gehouden door wederzijdse invloed. De groepsleider is machtig bij gratie van de groepsleden en wordt in zijn of haar macht beperkt omdat de groepsleden onderling allianties kunnen sluiten. In groepen waarin macht en machtscontrole niet gebonden zijn aan formele regels, vindt alliantievorming vooral plaats via informele communicatie over het functioneren van de leiders en andere groepsleden. Voor zover

deze communicatie plaatsvindt in afwezigheid van diegene over wie er wordt gesproken (zoals in het geval van roddelen), kunnen de machtigen er weinig aan doen. De beste manier voor machtigen om hun machtspositie hoog te houden en zodoende hun machtspositie te legitimeren is door zich voorbeeldig te gedragen.

Het is uiteraard niet moeilijk om voorbeelden te bedenken waarin de wederzijdse invloed tussen machtigen en minder machtigen niet werkt. Corrupte leiders slagen er soms in om een loepzui-vere reputatie in stand te houden, terwijl andere leiders de reputatie aan hun laars lappen en overgaan tot omkoping of intimidatie als voornaamste middelen tot machtsbehoud. Keltner's model van wederzijdse invloed moet daarom niet worden misverstaan als een schets van een geïdealiseerde werkelijkheid, maar als een beschrijving van zelfregulerende processen binnen groepen die kunnen helpen om het probleem van machtsmisbruik beheersbaar te maken.

Gelukkig leunt het welzijn van de groep niet alleen op de controle van reputatie. Mensen hebben een natuurlijke neiging om groepsnormen te internaliseren. Het gevolg van internalisering is dat de groepsnormen worden opgevolgd zelfs wanneer het voor de eigen reputatie niets oplevert. Een belangrijke groepsnorm in de context van macht is bescheidenheid. Bescheidenheid schrijft voor dat mensen zich terughoudend opstellen in hun zelfpresentatie en in hun claim op publieke goederen. In een afgeleide vorm die in het Westerse denken bekend staat als *noblesse oblige*, schrijft de norm voor dat je minder bedeelden of minder machtigen moet helpen. Voor zover machtigen deze norm geïnternaliseerd hebben zouden zij minder zelfzuchtig gedrag moeten vertonen. Uit onderzoek blijkt inderdaad dat groepsleiders die zichzelf als prototypisch groepslid zagen, wat een indicatie is dat zij de groepsnormen goed geïnternaliseerd hebben, zichzelf minder algemene middelen toebedeelden dan groepsleiders die zich niet als prototypisch lid van de groep zagen. Een interessante bijkomstigheid uit hetzelfde onderzoek was dat niet-prototypische groepsleiders zich wel bescheiden opstelden wanneer ze zich voor hun beslissingen moesten verantwoorden.

‘Voor mensen en dieren geldt dat macht zelden absoluut is en bovendien meestal van voorbijgaande aard. Bijna elke leider heeft te maken met medestanders die concessies eisen, en met rivalen die klaar staan om het roer over te nemen’

Conclusie

In dit artikel werd een overzicht gegeven over psychologisch onderzoek naar de oorsprong en de gevolgen van macht. Uit onderzoek blijkt dat macht in groepen door de groepsleden wordt toegewezen aan mensen die een waardevolle sociale functie hebben binnen de groep. Het verkrijgen van een machtspositie blijkt een aantal fundamentele gevolgen te hebben voor de manier hoe machtigen waarnemen en nadenken. Deze psychologische veranderingen bevorderen effectief leiderschap maar verhogen ook het risico op machtsmisbruik. Om de mogelijke negatieve gevolgen van macht beperkt te houden, handhaven groepen een aantal zelfregulerende strategieën zoals de informele controle van reputatie en de internalisering van bescheidenheid als groepsnorm.

Nils Jostmann is universitair docent Sociale Psychologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Keltner, D., et al., (2008). A reciprocal influence model of social power: Emerging principles and lines of inquiry. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40, 151-192.

De samenleving lijkt in een morele crisis te verkeren. Bankiers eigenen zich riante beloningen toe, burgers en bedrijven putten zonder oog voor de toekomst natuurlijke hulpbronnen uit, fatsoen op straat lijkt ver te zoeken. Frits Prillewitz meent dat voor de terugkeer van de moraal in politiek en samenleving geleerd kan worden van bijdragen uit de geestelijke en spirituele hoek.

door **Frits Prillewitz**

Geestelijk leiderschap

Terugkeer van de moraal in politiek en samenleving

Wat drijft mensen die macht verwerven? In zijn recente boek 'Taboe: macht' beschrijft Peter van Lonkhuijzen op grappige wijze hoe in organisaties en bedrijven de uitoefening van macht invloed heeft op de gedragspatronen van de deelnemers aan het (macht-) spel. Hij komt tot de conclusie dat wat er binnen bedrijven gebeurt niet veel afwijkt van wat er zich afspeelt in een apenkolonie. Hij baseert zijn verder diepgaande analyse op sociologisch en psychologisch onderzoek, zoals het beruchte 'Stanford prison experiment'. In dat experiment werd een groep studenten verdeeld in bewakers en gevangenen. Na twee dagen waren de eersten veranderd in sadisten en werden de gevangenen, na een korte fase van opstandigheid, passief en lusteloos. Een voorbeeld van machtsuitoefening zonder moraal.

Dat machtsuitoefening zonder moraal verkeerd kan uitpakken, blijkt ook uit een column van Louise Fresco, hoogleraar aan de UvA, in het NRC

Handelsblad van 28 april jl. onder de titel 'Karikaturen van leiderschap; over de tekortschietende leiders van de landen van Afrika'. Zij somt in haar verhaal een hele serie mogelijke oorzaken op waar Afrika 'met meer dan gemiddeld slechte leiders opgescheept zit': (neo-) kolonialisme, tribale gebruiken, invloeden Koude Oorlog. Het leidt er volgens haar toe dat 'Afrikaanse leiders zich chronisch onzeker voelen en staan (zij) daardoor op hun strepen zoals uit talloze diplomatieke incidenten (blijkt)... Daarbij komt hun afhankelijkheid van geldgevers. Zo voelt iedere leider zich gemarginaliseerd, wat leidt tot overcompensatie. Wie in zijn hart niet overtuigd is van zijn kracht, maakt van zijn leiderschap een karikatuur. Dan wordt macht gelijk aan extreme willekeur, het afwijzen van iedere kritiek, het kweken van een sfeer van samenzwering en wantrouwen en het gebruik van publieke middelen ten behoeve van de eigen groep. Van zo iemand kan geen inzet verwacht worden ten bate van het land als geheel'.

Nu is het natuurlijk makkelijk om te kijken naar foute situaties zoals in de gegeven voorbeelden uit het gevangeniswezen, of het leiderschap in Afrika, maar de vraag is hoe machtsmisbruik tegen te gaan? Hoe kunnen mensen – bestuurders en/of burgers – verantwoordelijk met hun macht omgaan? Deze vraag is niet nieuw, en al eeuwenlang is getracht er een antwoord op te geven vanuit de joods-christelijke traditie; de christelijke waarden en normen. Door de secularisatie van de laatste decennia is dit discours wat naar de achtergrond verdwenen. Volgens de Canadese filosoof Charles Tayler is het weer tijd voor een nieuwe dialoog tussen gelovigen en ongelovigen, zo stelt hij in een interview met Bas Heijne (*NRC Handelsblad*, 15 mei 2009) naar aanleiding van de Nederlandse vertaling van zijn boek 'A secular age'. Een verkenning van wat uit de christelijke levensvisie recent aan deze dialoog is bijgedragen, zowel vanuit rooms-katholieke als protestantse hoek, is mijns inziens zinvol en het doel van deze bijdrage.

Een katholieke bijdrage

In 2006 werd de Rotterdamse bisschop mgr. A. van Luyn uitgedaagd een nadere uitwerking en uitdieping te geven aan de relatie 'religie en samenleving'. Het leidde tot een doorwrochte stellingname in de zogeheten Burgermeesterslezing met als titel 'Het belang van metapolitiek: de diepere dimensie van de politiek'. Wat zijn stelling is, wordt duidelijk uit het volgende citaat: 'Het is niet dankzij de politiek en evenmin dankzij de democratische rechtsstaat dat de wezenlijke humane waarden ontstaan. Die waarden danken niet hun ontstaan en gelding aan de politieke en de democratische rechtsstaat, maar moeten daarin wel beschermd en gegarandeerd worden. Ze zijn voorgegeven met het menselijk bestaan, zowel van de afzonderlijke persoon als van de interpersoonlijke relaties. Het is niet aan de politici om te bepalen welke de fundamentele rechten van de menselijke persoon zijn en wat ze inhouden. Als alle burgers zijn ze geroepen om deze zelf te respecteren en ze te laten respecteren, precies op grond van de functie die ze als politici hebben'.

Van Luyn, sprekend over geloof, gaat er van uit dat ieder mens, meer of minder bewust, een eigen visie ontwikkelt op het leven. Hij stelt dat we van

politici mogen verwachten dat 'zij een dergelijk verworven levensvisie laten meewegen in concreet beleid en te nemen beslissingen'. In het vervolg van zijn lezing gaat de bisschop dieper in op wat die humane waarden behelzen. Niet alleen de kerk heeft ze omschreven, maar ze zijn ook onder andere in VN en EU-verband vastgelegd voor universeel gebruik. Het verschil is dat de kerk er aan toevoegt dat 'de bijbelse Godservaring de verankering is van de fundamentele humane waarden. Deze zijn immers voorgegeven, voor het menselijk bestaan en samenleven, d.w.z.: meegegeven in de menselijke natuur, zoals deze door God geschapen is'. In de conclusie die Van Luyn in zijn voordracht geeft, staat deze laatste opvatting de interculturele dialoog, als ook de dialoog tussen geloof en samenleving, niet in de weg. Ook voor hem blijft de scheiding tussen kerk en staat daarbij onverlet. Hij verwijst in dat verband naar de eerste encycliek van paus Benedictus XVI 'Deus Caritas Est', waarin staat dat 'de kerk de staat niet mag en kan vervangen en zich de politieke strijd mag toe-eigenen', maar hij voegt er onmiddellijk aan toe dat 'de kerkgemeenschap en de afzonderlijke individuele gelovigen en de gelovigen in vereniging bij deze strijd om een rechtvaardige ordening van de samenleving en van de staat niet afzijdig mogen blijven. Dat houdt dus in dat politiek en geloof op elkaar betrokken zijn'. In de discussie over macht en moraal dient er plaats te zijn voor geestelijk leiderschap.

Een protestante bijdrage

De behoefte aan geestelijk leiderschap wordt nog veel sterker verwoord door voormalig ambassadeur en *Fellow World Academy of Art and Science* Edy Korthals Altes in zijn boek 'Spiritual Awakening'. Korthals Altes stelt dat er sprake is van een morele crisis in onze samenleving. Dit is naar zijn mening zo ernstig dat een simpel appèl op waarden en normen niet voldoende is, maar dat we dieper moeten graven. Het gaat namelijk om een herbezinning op onze levenshouding. Die bepaalt immers onze houding ten aanzien van mens, materie en natuur. In de huidige situatie is er van alles mis met die houding, kijk maar naar de financiële crisis (hebzucht), de milieu- en energiecrisis (geen duurzame aanpak; en het feit dat het evenwicht tussen geest en materie

zoekgeraakt is ('ego- en gretigheidscultuur'). Die beweringen worden gestaafd door uitspraken van gezaghebbende figuren (o.a. Al Gore ziet in de globale milieucrisis 'een uiterlijke manifestatie van de innerlijke geestelijke crisis').

Boeiend is dat Korthals Altes in het bijzonder de huidige situatie in Europa onder de loep neemt, omdat zijns inziens de EU een nieuwe impuls nodig heeft. 'Er is immers nogal wat angst en onzekerheid over een teveel naar binnen gericht Europa, een mentaliteit van ieder voor zich, onvoldoende besef van lotsverbondenheid. Er is zelfs een vrees voor terugval in nationalisme en ontrafeling van het integratieproces. De EU heeft daarom dringend behoefte aan een diepere bezieling'. Daarom, zo bepleit hij, moeten we zoeken naar een herbronning van onze vastgelopen cultuur. Voor de Europese cultuur zijn dat de klassieken, joodse, christelijke godsdienst en de islam.

'Er is sprake van een morele crisis in onze samenleving. Dit is zo ernstig dat een simpel appèl op waarden en normen niet voldoende is. We moeten dieper graven. Het gaat om een herbezinning op onze levenshouding'

Hierin 'vinden we waarden zoals: gerechtigheid, vrede solidariteit, matiging, soberheid, eerbied voor het leven en verantwoordelijkheid van de ons toevertrouwde aarde'. En dan komt de kern van zijn betoog: 'Spiritualiteit geeft kracht aan deze waarden!' Hij werkt de essentie hiervan uit naar de harde werkelijkheid van onder andere de economie (naar duurzaamheid en solidariteit), vrede en veiligheid (van *awe inspiring military power* naar de inzet van *soft power*) en de EU (oprichting van de European council of religious leaders).

Tot slot

De roep om ethisch verantwoord handelen, zowel in het publieke en private domein, klinkt steeds luider. Het zou mijns inziens D66 als vrijzinnig liberale partij niet misstaan, indien er expliciet meer waardering zou zijn voor bijdragen uit de geestelijke en spirituele, en zeker niet alleen godsdienstige (met nadruk hier gesteld!), hoek. Een vrij, maar zinnig meedenken over een nadere verdieping van alle richtingwijzers die D66 voor de toekomst heeft geformuleerd is gewenst. Korthals Altes vatte zijn filosofie kernachtig samen 'geen omkeer zonder inkeer'. Nu voor de partij hernieuwde regeringsverantwoordelijkheid in het verschiet ligt is dat geen slecht principe om ter voorbereiding aan te hangen.

Frits Prillewitz is redacteur van *idee*.

Mous Voorrecht en achterklap

Ooit zat ik in de gemeenteraad, uiteraard voor D66, en in die tijd ging het er in onze vergadering stevig aan toe. Zo verzocht eens een fractielid van de VVD de voorzitter om een eind te maken aan 'het geblaf van die rode honden aan de overkant'... Diezelfde fractie werd geleid door een houwdegen van een vrouw. Ze was briljant: scherp, op de hoogte, gevat en niet wat je noemt links. Het debat met haar moest je goed voorbereiden, haar korte metten waren fameus en ook het college zag gespannen uit naar haar inbreng. Ze leidde een fractie die negen van de eenentwintig zetels bezette. Kortom, ze was wat je noemt een vrouw met aanzien, in de raad en daarbuiten. Van haar heb ik mijn belangrijkste les over macht geleerd. Want toen ze wethouder werd veranderde diezelfde ijzeren dame een toonbeeld van waardige nuance. Geen scherp woord ontsnapte haar lippen, zij luisterde aandachtig naar ieders bijdrage en ging daar met respect op in. Ik zag haar serieus voorstellen in overweging nemen die zij voorheen als dolzinnig zou hebben afgedaan. Dat verraste mij natuurlijk, totdat tot me doordrong dat juist de macht waarmee zij was bekleed haar noopte tot die milde wijsheid. Dat zij er zich van bewust was dat het pluche geen rechten geeft en vele plichten kent. Zoals vergaande openheid en absolute betrouwbaarheid.

D66 schrijft dat macht en moraal hand in hand moeten gaan, want dat adeldom verplicht en dat talent verantwoordelijkheid met zich meebrengt. In de tijd dat de adel machtig was maande het '*noblesse oblige*' die macht niet te misbruiken. D66 is gegrondvest op het hervormen van de macht. Maar voor die ideeën bestaat een in de tijd sterk wisselende belangstelling. In onze huidige politiek bestaat een opmerkelijk gebrek aan interesse voor het wezen van en de controle op de macht. Het populisme grijpt in hoog tempo om zich heen en dat richt zich per definitie op de machteloze massa. Voedt die eerst met achterdocht door een overmaat aan macht toe te kennen aan bijvoorbeeld Europa, de media of de politiek. En tracht vervolgens aanhang te verwerven door systematisch het eigen nest te bevuilen; een neerbuigende schoffering van de zorgvuldigheid en de regels die de parlementaire democratie, de spreiding van de macht, omringen.

In nauwe relatie daarmee ontwikkelt zich nog een griezelig fenomeen: de macht die zich baseert op de moraal. Het schenden van fundamentele vrijheden bij een vermoeden van wetsovertreding wordt in sommige kringen al bijna vanzelfsprekend gevonden. Onze voordeur is niet meer wat hij was. Veel mensen willen stemmen op de man die overheidsmacht wil misbruiken ten opzichte van medeburgers die een geloof aanhangen dat door hem als inferieur wordt bestempeld. Piet Hein Donner verdient onze steun als hij anderen geen gedrag wil opleggen dat hij zelf uit geloof betracht. Als hij stelt dat wie de staatsmacht gebruikt om zijn geloof te belijden of een ideaal te realiseren, doorgaans met bloed aan zijn handen eindigt. Dat is christelijke adel.

Marijke Mous

Platoonse deugden in de Nederlandse democratie

Politiek leiderschap

door **Sven-Ake Hulleman**

Alhoewel Nederland een democratie heeft, is er feitelijk sprake van een leidende elite. In hoeverre gaan onze politieke leiders verantwoord met hun macht om? Sven-Ake Hulleman gaat terug naar de tijd van de oude Grieken en bekijkt welke Platoonse deugden van toepassing zijn op de Nederlandse elite: wijsheid, dapperheid, zelfbeheersing en rechtvaardigheid.

Foto: Herman Wouters

De veelgeroemde Atheense democratie was niets anders dan een aristocratie, onze parlementaire democratie is niets anders dan een partijdemocratie (partijendemocratie). Daar waar de Atheense burgers zich lieten beïnvloeden door redenaars in de volksvergadering op de berg Pnyx en zichzelf in de volksrechtbanken een klassenjustitie – gebaseerd op inkomen en retorica – zagen hanteren, zo ziet Nederland anno nu zich geconfronteerd

‘In de Platoonse aristocratie is geen sprake van overerfbaarheid, eenieder wordt slechts als aristocraat gezien indien hij zich qua deugdzaamheid weet te onderscheiden’

met een vierjaarlijks stemrecht op partijpolitici wiens vermogens en deugden we eigenlijk niet kennen. Ongeacht de democratie is er sprake van een politieke elite die de macht in handen heeft. Deze macht is verbonden met een moraliteit; want hoe verantwoordelijk gaan onze leiders met hun macht om?

De Platoonse aristocratie

De grondlegger van onze academische wereld, Aristocles, beter bekend als Plato, leefde in de tijd van de Atheense democratie. Hij verfoeide de democratie omdat deze niet genoeg autoriteit kent en onvermijdelijk zal leiden tot een tirannie, volgens hem de hoogste vorm van immoraliteit. Bijvoorbeeld door een in retorica bedreven persoon die, door te beweren wat de meerderheid wil horen, zijn eigen agenda kan verwezenlijken. Dat de tirannie vermeden moet worden binnen de

democratie is grotendeels de verantwoordelijkheid van de democratisch gekozen leiders zelf. Als zij zich gewetensvol opstellen en een rechtvaardige samenleving weten neer te zetten, weten zij de onvrede van het volk te voorkomen en zo de tirannie te vermijden. Het gewetensvolle schuilt daarin dat zij zichzelf ondergeschikt maken aan de samenleving en zich niet-aflatend de vraag stellen: is deze beslissing een goede? Kan ik deze tegenover anderen en mezelf verdedigen?

Alvorens te kunnen spreken over moraliteit bij hedendaagse politici is het van belang om op te merken hoe en waarom Plato de toenmalige actoren in de democratie beschuldigde van immoraliteit. Plato verweet de leiders in de volksvergadering manipulatie van de leden doordat zij hun financiële middelen en retorica inzetten om hun eigen, soms verborgen, belangen te verdedigen. Onder andere in het proces tegen Sokrates leidde dit tot een onrechtvaardig vonnis, hoewel volledig democratisch gelegitimeerd.

Plato stelde dat een mens (Latijn voor: verstand, geest) bestaat uit drie delen: verstand, moed en begeerte. De daarbij behorende deugden zijn wijsheid, dapperheid en zelfbeheersing. Verbonden vormen deze drie de hoogste deugd: de rechtvaardigheid. Mensen zijn in ongelijke mate begaafd met deze deugden. De leidende klasse, herkend als hebbende de hoogste mate van gecombineerde deugden en derhalve gericht op rechtvaardigheid, beschermt het volk en het volk steunt de leidende klasse. De zo ontstane aristocratie is er één die stoelt op een elite die elitair is op grond van moraliteit, zowel wijs, als dapper en beheerst. In de Platoonse aristocratie is geen sprake van overerfbaarheid, eenieder wordt slechts als aristocraat gezien indien hij zich qua deugdzaamheid weet te onderscheiden. Hoewel hier sprake is van een ideale situatie kunnen we dit moraliteitsidee als sjabloon op onze hedendaagse democratie leggen.

De Nederlandse democratie

Is onze leidende klasse zich bewust van zijn morele plicht? Is er genoeg zelfreflectie bij de leiders aanwezig om wijsheid, dapperheid en beheersing tot rechtvaardigheid te laten leiden? Of heeft partijpolitiek hen aan ons opgedrongen? Het antwoord op die laatste vraag is ja. Het gevolg

daarvan is dat Nederland op zoek lijkt naar een leider omdat het zijn regentenklasse, zijn door de kiezers zelf benoemde aristocraten, niet meer vertrouwt. Achterkamertjespolitiek en ongenueanceerde uitspraken hebben geleid tot een beeld van politici als: gericht op eigenbelang, zich verschuilend achter het politieke systeem en vaak zelfs ronduit dom.

Het is niet zozeer van belang om te zien waar een leider vandaan komt maar wel in hoeverre zijn deugzaamheid tot ontwikkeling is gekomen. Het is de plicht van de leidende klasse om vanuit de eigen deugden te zoeken naar de grootst mogelijke rechtvaardigheid. Buiten enig eigen belang om. Dit besef lijkt afwezig bij individuen die wel politieke macht ambiëren maar zich geen reken-schap geven van de morele verplichtingen die daar bij horen. Een en ander laat zich verklaren door de zweem van nepotisme en vriendjespolitiek die rondom het verkrijgen van politiek baantjes hangt. Je kunt je afvragen of Fortuyn en Wilders met de benoeming van een corrupte regentenklasse, en een immorele grachtengordel, slechts holle frasen lanceerden of dat zij ergens een kern van waarheid wisten te raken, in ieder geval erkend en gevoeld door een grote schare aanhangers.

Kunnen we onze oligarchen het gebrek aan deugd kwalijk nemen? Wij hebben zelf een systeem neergezet waarin ongeschoolde of immorele personen zich verkiesbaar kunnen stellen. Met retoriek die voor velen niet doorzichtig is, weten zij zich vervolgens te verkopen aan de massa en hun stemmen te winnen. Maar toch kunnen we hen wel degelijk aanspreken op hun gedrag. Sterker nog, dat is een plicht die we gezamenlijk hebben, behorend bij ons stemrecht. Als het parlement de regering in de gaten houdt, dan is het electoraat de aangewezen entiteit om het parlement kritisch te bekijken. Met de rechtvaardigheid, hoe ingewikkeld deze ook moge zijn, als leidraad.

Beter nog is het als duidelijk wordt voor de leiders van ons land, dat zij feitelijk de nieuwe aristocraten zijn, gekozen uit vertrouwen, en dat ze de bijbehorende taak hebben zich voortdurend reken-schap te geven van hun morele verplichting. Het aloude *noblesse oblige*. Toen Balkenende het durfde om het volk 'dom' te noemen en hen niet in staat achtte om rechtvaardige belangenafwegingen te maken, beging hij twee cruciale fouten. Het volk is niet dom. Het is perfect in staat, al is het soms op onderbuikgevoel, om de rechtvaardigheid te kennen. Bovendien, als hij het volk informatiege-

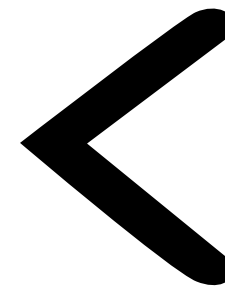
brek verwijt dan is het zijn plicht om hen voor te lichten en zijn eigen (in zijn ogen waarschijnlijk en hopelijk wel juiste, volledige en rechtvaardige) visie op de legitimatie van beleid, keuzes en rechtvaardigheid toe te lichten. Dat het moeilijk is om een goed leider te zijn en dat er moeilijke keuzes gemaakt moeten worden zijn feiten, maar een goed leider kan aan zijn volk duidelijk maken dat hij met verstand, moed en naar geweten heeft gehandeld. Geen volk zal zijn leider(s) dan afvallen. Geen tirannie zal dan ontstaan. Wouter Bos deed dat op goede wijze toen hij aan het volk uitlegde dat hij de wet had overtreden door het parlement niet om goedkeuring te vragen voor de aankoop van ABN-Amro, maar dat hij dat deed omdat haast geboden was en dat de gevolgen van wachten nog veel ernstiger zouden zijn. Of het een retorische truc was, of dat er echt sprake was van een moedig en gewetensvol optreden, dat oordeel ligt bij eenieder afzonderlijk. In ieder geval gedroeg hij zich als een aristocraat.

Leiderschap is onlosmakelijk verbonden met het nastreven van rechtvaardige wetten en een rechtvaardige maatschappij. De elite, het liefst bestaande uit deugdzame mensen, maar ook wanneer dit niet het geval is, moet in staat zijn,

of gewezen worden op de morele verantwoordelijkheden die met leiderschap gepaard gaan. Een leider moet zijn eigen deugden weten te beoordelen, moet zijn deugzaamheid ook als zijn belangrijkste politieke instrument zien, omdat zij gericht is op het goede. Hij moet proberen zijn eigen begeerte als ondergeschikt te zien aan zijn moed en vooral zijn wijsheid. Misschien is Plato zijn idee van een koning-filosoof zo gek nog niet als we het ombuigen naar de verplichting van de leidende elite om gericht op algemene rechtvaardigheid te zijn. Dan is onze democratie misschien slechts een beoordelingssysteem van onze benoemde aristocraten, maar als we daardoor een rechtvaardige samenleving weten te bestieren, dan is het een spreekwoordelijke kniesoor die daar over valt.

Sven-Ake Hulleman is jurist en afgestudeerd in de juridische beroepsethiek. Hij doceert klassieke talen aan het gymnasium Ceeleum in Zwolle. Hij is medewerker van het Kenniscentrum D66.

‘Leiderschap is onlosmakelijk verbonden met het nastreven van rechtvaardige wetten en een rechtvaardige maatschappij. De elite, het liefst bestaande uit deugdzame mensen, maar ook wanneer dit niet het geval is, moet in staat zijn, of gewezen worden op de morele verantwoordelijkheden die met leiderschap gepaard gaan’

De scheiding van de machten is in Nederland nooit goed geregeld geweest. Daarom kan een coalitie afspraken maken over ‘ononderhandelbare dingen’ zoals de controle die het parlement over haar uitoefent, krijgen ministers gewoon een andere portefeuille als ze zijn weggestuurd en zijn Kamerleden geen volksvertegenwoordigers maar partijpolitieke ijverars. Wie waagt het over normen en waarden te spreken als hij ze op dit niveau niet respecteert? Jan Vis, emeritus hoogleraar staatsrecht en voormalig lid van de Raad van State, plaatst kritische kanttekeningen bij de ‘parlementaire’ handel en wandel.

door Arthur Olof

Soevereiniteit als partijpolitiek speeltje

‘Wat mij opvalt is dat de Nederlandse staatsregering geen enkele aandacht besteedt aan de grenzen van de publieke macht en ook niet aan de doelstellingen,’ vertelt Jan Vis. ‘Je zou kunnen zeggen dat onze constitutie amoreel is’.

We, the people

Dat is een opvallend verschil met de Amerikaanse grondwet, waarin ‘We, the people of the United States’ wil streven naar ‘life, liberty and the pursuit of happiness’; de Franse, die uitgaat van ‘liberté, égalité, fraternité’ en de macht definieert als ‘gouvernement du peuple, par le peuple et pour le peuple’; of de Duitse: ‘Im Bewußtsein seiner Verantwortung vor Gott und den Menschen, von dem Willen beseelt, als gleichberechtigtes Glied in einem vereinten Europa dem Frieden der Welt zu dienen, hat sich das Deutsche Volk kraft seiner verfassungsgebenden Gewalt dieses Grundgesetz gegeben’. Dit betekent dat in de Nederlandse grondwet de soevereiniteit niet is geregeld, anders dan met de

aanhef voor onze wetten met ‘Wij Beatrix bij de gratie Gods...’ Jan Vis: ‘Dat onze grondwet ‘leeg’ is, heeft te maken met de grote verdeeldheid over de functie van de staat. Dat komt omdat het koningschap ons eerst door Napoleon en vervolgens na Waterloo door het Congres van Wenen is opgelegd en dus een reactionaire oorsprong had, zonder enig idealisme. Omdat het meningsverschil onoplosbaar is, laten we het maar zitten. Maar vanwege dat principiële verschil over de hoogste macht komen we aan doelstellingen, dat wil zeggen een publieke moraal of een zedenleer voor publiek gedrag helemaal niet meer toe’.

Scheiding van kerk en staat

De Nederlandse grondwet bevat wel een paar grondrechten, ook sociaal, maar die behandelen slechts een paar onderdelen en zijn bovendien niet afdwingbaar. Veel principiële zaken worden helemaal niet, of slordig genoemd. De scheiding van kerk en staat heeft geen constitutionele basis

en bestaat volgens Vis ook niet, want dan zou de zondag als christelijke rustdag geen wettelijke basis hebben. Een onderwijsstelsel waarin de staat betaalt maar organisaties met vaak sterke banden met kerkgenootschappen voor de invulling zorgen, maakt deze scheiding al even kwetsief. Al evenmin ligt constitutioneel vast dat Nederland een rechtsstaat is, een staat die handelt op grond van wetten die door de vertegenwoordiging van het volk is vastgesteld. Machtsmisbruik (dé-tournement de pouvoir) heeft lang op juridische erkenning moeten wachten.

Trias politica

Een machtenscheiding, zoals in Montesquieu’s trias politica (uitvoerend, wetgevend, rechtsprekend) voorzien, bestaat in Nederland alleen als idee maar is geen grondwettelijk voorschrift. Vis: ‘Rechters mogen Kamerlid zijn, gemeenteraadslid of Statenlid. Zelfs het ministerschap is hun volgens mij niet verboden’. Ambtstermijnen van ministers zijn niet begrensd, de vertrouwensregel is niet in de grondwet verankerd. Aantreden, aanblijven en aftreden van ministers is een formele beslissing van de koning, die zelf trouwens ook zonder instemming van het volk de troon bestijgt. Een regering hoeft ook niet naar het parlement voor de installatie (investituur).

Jan Vis: ‘Elke poging om hierin verandering te brengen is door de christen-democraten geblokkeerd. Al die omissies zijn natuurlijk niet zo heel erg. Maar kijk je naar de echte motieven van onze politici, dan kom je niet terecht bij een algemeen aanvaarde doelstelling maar bij de beginselen en doelstellingen van de afzonderlijke politieke partijen. En daaruit volgt dan weer dat het parlement de plaats is waar die doelstellingen worden nagestreefd. De volksvertegenwoordiging is dus niet de plaats waar het volk zijn opvattingen verwoordt, maar het middel om partijpolitieke doelstellingen te realiseren. De enige groepering waarvoor het dienen van de publieke zaak misschien wel het principiële uitgangspunt was, zijn de oorspronkelijke liberalen, die vonden dat uit de botsing der opinies in het parlement de waarheid tevoorschijn kwam. Zij waren tegen politieke partijen en fractievorming en huldigden werkelijk het principe van het besluiten zonder last of ruggespraak’.

‘Dat onze grondwet ‘leeg’ is, heeft te maken met de grote verdeeldheid over de functie van de staat. Dat komt omdat het koningschap ons eerst door Napoleon en vervolgens na Waterloo door het Congres van Wenen is opgelegd en dus een reactionaire oorsprong had, zonder enig idealisme’

Voetbalcompetitie

Het verwateren van de partijpolitieke doelstellingen heeft intussen niet geleid tot het verdwijnen van die partijen. Omdat zij de wetgeving beheersen kunnen ze zichzelf overeind houden met hulp van een nauwelijks te veranderen kiesstelsel en overheidssubsidies. Vis: ‘Daardoor gaat onze politieke strijd steeds meer lijken op de voetbalcompetitie: het gaat vooral om winst en verlies. Wat daar dan vervolgens mee wordt gedaan ontgaat de meeste kiezers. Hun wordt op geen enkele manier de kans gegeven om zich uit te spreken over de machtsvorming’.

Irak-enquete

Het ontbreken van een publieke zedenleer werkt opportunisme in de hand of maakt die toch in elk geval mogelijk. Dat de belangrijkste begrippen (zoals de vertrouwensregel) niet met name worden genoemd, betekent dat je er altijd wat mee kunt rommelen. Dat gebeurde volgens Vis bijvoorbeeld

bij minister Verdonk. Na de tegen haar gerichte motie van afkeuring bleef zij minister, zij het met een andere taak, omdat het de VVD niet goed uitkwam om de toen nog populaire VVD'er aan de kant te zetten.

Het opportunisme wordt verder bevorderd door het ontbreken van constitutionele rechtspraak. Parlementsleden oordelen zelf over de vraag of aan normen wordt voldaan. In een stelsel met constitutionele rechtspraak zou het volgens Vis ongetwijfeld onrechtmatig zijn geoordeeld om in de kabinetsformatie het enquêterecht weg te geven, zoals de PvdA deed inzake Irak. Hans van Mierlo deed dat heel fijn uit de doeken bij Pauw & Witteman: in de coalitieonderhandelingen had Wouter Bos iets weggegeven wat helemaal niet van hem was, wat tot de 'ononderhandelbare dingen' behoort: het onvervreembare recht van het volk op de waarheid, zeker in zo'n ernstige kwestie als het besluit tot oorlog. Dit grondbeginsel hebben Kamerleden in beheer namens het volk. Dat de PvdA-Kamerfractie akkoord ging met

het uithollen van dit grondbeginsel, was een nog grotere doodzonde. Macht en breidelings van de macht zijn in Nederland zozeer verstrengeld dat het een dodelijke omhelzing dreigt te worden, aldus Van Mierlo: 'We springen zo luchthartig om met de basisprincipes van onze democratie dat het echt angstwekkend wordt. Ook de mensen die de macht vormden, zouden het instinct moeten hebben gehad dat ze in democratisch opzicht iets onzedelijks aan het doen waren. Als je in de kleine zaken normen en waarden zo belangrijk vindt, steekt het voor toch schril af dat je bereid bent over zulke grote normen en waarden heen te walsen'. Jan Vis concludeert: 'Het is erg dat ons land van dominees en zedenprekers nooit een publieke zedenleer heeft voortgebracht'. En het feit dat de drie coalitieleiders studiegenoten waren aan de calvinistische Vrije Universiteit, heeft daar dus weinig aan kunnen veranderen.

Arthur Olof is redacteur van *idee*

‘Onze politieke strijd gaat steeds meer lijken op de voetbalcompetitie: het gaat vooral om winst en verlies. Wat daar dan vervolgens mee wordt gedaan, ontgaat de meeste kiezers. Hun wordt op geen enkele manier de kans gegeven om zich uit te spreken over de machtsvorming’

Vis De opvolger

Natuurlijk vliegt onze luchtmacht over een tijdje met de JSF. Het beste wat tegenstanders van de *Joint Strike Fighter* kunnen bereiken, is dat we nog wat langer doorvliegen met de F16. Maar dat is het dan wel. Wie denkt dat een ander toestel toch nog kans maakt, moet zich een beetje verdiepen in de cultuur en mentaliteit van onze luchtmacht.

De houding van onze volksvertegenwoordiging bij het aanschaffen van nieuw wapentuig levert al generaties lang wonderlijke taferelen op. Heel wat parlementariërs vinden het kopen van nieuw spul eigenlijk altijd weggegooid geld. Het staat maar weg te roesten en als het wordt gebruikt zijn het toch vooral 'toys for the boys'. In de jaren twintig beleefde Nederland een diepe crisis toen de regering bij wet de uitbreiding van de marine wilde vaststellen. De wet werd verworpen omdat heel links tegen was en ook nog een stuk of wat katholieken. Het kabinet vroeg ontslag maar na vier mislukte formaties en stevig ingrijpen van Wilhelmina persoonlijk werd het ontslag geweigerd. Met al zijn omvangrijke koloniën bleef Nederland zitten met een ondermaatse marine en de slag op Javazee was dan ook kansloos. Met de landmacht ging het niet veel beter. In 1940 gaf ons leger nauwelijks partij. 'Dat nooit weer' was de houding toen de Koude Oorlog uitbrak en Nederland overtuigd NAVO-lid werd. Met de bewapening waren weinig problemen. De Amerikanen gaven ons straaljagers cadeau, de bouw van grote nieuwe vliegvelden voltrok zich razendsnel want mogelijkheden om bezwaar te maken bestonden nauwelijks – trouwens met de Russen zo vlak bij was bezwaar maken al gauw een soort landverraad.

De NAVO was het begin van de Amerikanisering van de luchtmacht. Al snel kwam de *Thunderjet* die ook het voornaamste vliegtuig werd in bijna alle andere NAVO-luchtmachten (België, Denemarken, Duitsland, Griekenland, Italië, Noorwegen, Turkije, Portugal, en zelfs Frankrijk totdat De Gaulle daar de baas werd). De Amerikanen sletten het toestel ook aan Taiwan en Iran – toen nog een gewaardeerd bondgenoot. Een en hetzelfde toestel voor al die luchtmachten. Dat was makkelijk en gaf het bondgenootschap inhoud: jongens uit verschillende landen troffen elkaar bij de trainingen in Amerika. Ze raakten bevriend en beleefden hetzelfde; je had aan een half woord genoeg. Onderhoud en reparatie was niet gebonden aan lands- en taalgrenzen. Zo ging het met de opvolgers ook: *Thunderstreak*, *Starfighter*. In de jaren zeventig begon bij ons weer wat oppositie te komen. De *Starfighter* was aan vervanging toe en er was iets goedkopers op de markt. De Franse vliegtuigfabrikant Dassault wilde ons de *Mirage* slijten. Maar ja, een Frans toestel... Vredeling, als minister van Defensie in het kabinet Den Uyl, besloot tot de F16. De weerstand binnen de PvdA elimineerde hij met het befaamde 'congressen kopen geen vliegtuigen'.

Nu zijn we een kwart eeuw verder en weer zijn er politici die de Amerikanisering willen doorbreken met een goedkoper toestel. Misschien is de Saab echt wel beter – maar het voornaamste bezwaar is natuurlijk dat het geen Amerikaans vliegtuig is, zelfs geen product van een NAVO-land. Wie in de Saab vliegt schendt langjarige tradities en wordt een soort outcast. 'Waar vlieg jij nou in?' wordt straks de pijnlijke vraag voor Nederlanders die op een NAVO-basis landen. Je kunt dan wel uitleggen dat de Saab ook heel goed is – maar het is toch net alsof je met de verkeerde kleren op een feestje verschijnt. Goed beschouwd is er nog één troef voor de tegenstanders van de JSF: de staatsecretaris zelf. Jack is wel handig, maar niet vertrouwenwekkend. En dat heb je bij zoiets juist wel nodig. Dick Berlijn zou het beter doen.

Van burgers wordt af en toe gevraagd een deel van hun individuele vrijheid in te leveren te behoeve van het algemeen belang. Maar wanneer en onder welke omstandigheden is dit gerechtvaardigd? Volgens Frank Ankersmit betekent echte vrijheid de bereidheid om jezelf in te zetten voor een zaak die groter is dan jezelf. Onze vrijheid ligt vooral in ons vermogen tot zelfbegrenzing.

door Frank Ankersmit

Vrijheid en het algemeen belang

In hoeverre mag je als liberaal de individuele vrijheid ondergeschikt maken aan het algemeen belang? Dat de individuele vrijheid vaak moet wijken voor het algemeen belang zullen zowel liberalen als niet-liberalen onderschrijven. Politie en rechter hebben het recht om iemand die zich aan een misdrijf schuldig maakt van de straat te plukken en misschien zelfs in het cachot te stoppen. En zelfs degene die in het geheel niets misdaan heeft, kan in geval van oorlog voor de militaire dienst worden opgeroepen – met als mogelijk gevolg dat hij zelfs zijn leven offert aan het algemeen belang. Een grotere inbreuk op iemands individuele vrijheid is niet denkbaar.

Daarbij doet zich wel iets gekks voor. De grootste inbreuken op de individuele vrijheid accepteren we soms zonder aarzelen (zoals het sterven voor het vaderland of vreemder nog, voor de bestrijding van de Taliban, die hier nog nooit niemand een haar krenkte), terwijl we ons soms verbazingwekkend druk kunnen maken over de kleinste inbreuken daarop (zoals het rookverbod). Dat geldt niet alleen voor burgers, maar ook voor de regering.

Die verklaarde immers wel het roken in strijd met het algemeen belang, maar niet de dood van jonge landgenoten in een voor ons allen spreekwoordelijk irrelevant land als Afghanistan. Veel logica zit hier dus blijkbaar niet in. Dit verleent extra urgentie aan de vraag onder wat voor omstandigheden je de individuele vrijheid ondergeschikt mag maken aan het algemeen belang? Als de keuzes die wij hier maken blijkbaar zo verrassend en soms zelfs ronduit contra-intuïtief zijn, dan wordt de vraag naar hoe we die keuzes maken en de rechtvaardiging ervan des te urgenter.

De wil van het volk

Het flauwe antwoord hierop is dat we daar de wet voor hebben; bij wet wordt geregeld welke inbreuken op de individuele vrijheid legaal zijn en welke niet. De wet stelt vast wat het algemeen belang is en of dat algemeen belang vordert dat er in cafés niet gerookt wordt maar dat er wel gestorven wordt in Afghanistan. En dan kan je er vervolgens op wijzen dat die wet weer de uitdrukking is van de volkswil. We hebben verkiezingen, politieke

partijen, een Parlement etc. om uitdrukking te geven aan de volkswil zoals in de wetgeving vastgelegd. Toegegeven, soms kan dat tot voor de burger verrassende resultaten leiden. Zoals Wim Kan het al eens heel aardig zei: ‘democratie is iets heel moois. Democratie is wat het volk wil. Iedere ochtend lees ik verbaast in de krant wat ik nu weer wil’. Maar we weten ook dat de democratie zo werkt; en dat er tot dusver nog geen beter politiek systeem bedacht werd dan de democratie. Dit antwoord is formeel juist, maar doet toch geen recht aan de legitieme vraag of er niet een kompas is dat de democratische besluitvorming hierbij op het rechte spoor houdt. Kortom, is er niet een bepaald principe dat, los van de door ons allen aanvaarde democratische besluitvorming (of daarboven uit), een uitspraak doet over hoe individuele vrijheid en algemeen belang zich tot elkaar verhouden? En dat ons tot gids zou moeten zijn inzake beslissingen als het rookverbod of het braaf staan kwispelen voor zelfs de slechtste Amerikaanse president ooit.

Ook voor deze herformulering van het probleem dient zich wederom een volstrekt adequaat antwoord aan, maar dat evenmin de definitieve oplossing biedt voor ons probleem. Men kan hier wijzen op wat sinds Machiavelli bekend staat als het ‘raison d’état’, d.w.z. de theorie dat het algemeen belang er soms toe verplicht om dingen te doen die de ethiek verbiedt. Of we dat nu leuk vinden of niet, staten moeten soms dingen doen die niet passen in de matrix van de ethische voorschriften voor hoe wij met elkaar om moeten gaan. Of, zoals Sir Isaiah Berlin instemmend becommentarieerde:

‘What Machiavelli institutes is something that cuts deeper still – a differentiation between two incompatible ideals of life, and therefore two moralities. One is the morality of the pagan world: its values are courage, vigour, fortitude in adversity, public achievement, order, discipline, happiness, strength, justice and above all the assertion of one’s proper claims and the power needed to secure their satisfaction [...]. Against this moral universe stands in the first and foremost place Christian morality’¹ [...] ‘There is more than one world, and more than one set of virtues: and confusion between them disastrous’²

Er zijn twee ethische systemen: één voor ons als individuen, en één voor het algemeen belang. Er is enerzijds de Christelijke ethiek van het liefdegebod en van het de andere wang toekeren na op de ene geslagen te zijn, maar daarnaast is er de heel andere ethiek die van ons verlangt om in naam

‘Zonder de politieke vrijheid – en de offers die deze vereist – is er ook geen burgerlijke vrijheid’

van het algemeen belang soms tegen die Christelijke ethiek te zondigen. En waar Machiavelli ons hardhandig op attenderde was het feit dat je die beide ethieken vaak niet onder één noemer kan brengen. Die beiden zijn, zoals men dat met een deftig woord aanduidt, ‘incommensurabel’. Het is onze taak, en vooral die van de politicus, om daar de juiste balans tussen te vinden. Maar, helaas, hier zijn geen algemene regels die algemeen toepasbaar zijn. Men moet zich hier, *for better or for worse* verlaten op de wijsheid van de staatsman, op wat bekend staat als ‘prudentia’ en op wat Aristoteles aanduidde met het woord ‘phronèsis’. En dat schiet dus niet echt op: Machiavelli werpt wel een nieuw licht op wat de aard is van ons probleem van het conflict tussen algemeen belang en individuele vrijheid, maar hij geeft ons geen vaste regels voor hoe we met dat probleem om moeten gaan. En zo zijn we weer terug bij af. Maar toch niet helemaal – en daar gaat de rest van mijn betoog over.

Politieke en burgerlijke vrijheid

Het is opvallend dat Machiavelli deze conceptie van het algemeen belang in positieve zin relateert aan de vrijheid. Voor hem hangen die klaarblijkelijk samen. En dat mag verbazen. Want het gaat hier toch om de *onderwerping* van de rechtmatige belangen van afzonderlijke individuen aan een groter geheel – het algemeen belang. En is dat nu niet wat we juist met *onvrijheid* zouden associëren? Is de staat waar het individu onderworpen

‘Onze vrijheid ligt vooral in ons vermogen tot zelfbegrenzing. Missen we dat vermogen, dan zal dat resulteren in de hoogste graad van onvrijheid, in een bittere strijd om de laatste natuurlijke hulpbronnen, in oorlogen, en in een verwoeste planeet’

is aan het algemeen belang niet juist de staat van de onvrijheid? En zijn vrijheid en het algemeen belang daarom niet in essentie strijdig met elkaar? Zo mag het lijken. En ik zal niet ontkennen dat hier veel inzit.

Toch heeft Machiavelli een punt en waar we juist in onze tijd, met zijn kredietcrisis en zijn ondergang van het financiële kapitalisme, niet ongevoelig voor mogen blijven. Dat is het beste te formuleren in termen van het door Benjamin Constant (1776 – 1831) gemaakte onderscheid tussen burgerlijke en politieke vrijheid³. Onze burgerlijke vrijheid bestaat daaruit dat er een sfeer is waarin niemand, noch onze medeburgers, noch de overheid, treden mag. Onze politieke vrijheid is ons recht om deel te nemen aan de publieke besluitvorming, middels verkiezingen, of anderszins. Liberalen hebben de neiging om genoeg te nemen met de burgerlijke vrijheid. Zij zien het belang van de politieke vrijheid wel, maar zolang de burgerlijke vrijheid gerespecteerd wordt hebben zij er niet erg veel belangstelling voor. Meer nog, vaak zien liberalen in die politieke vrijheid een uitnodiging tot collectivistisch doordraverijen.

Dat was anders met Machiavelli, en trouwens ook met Benjamin Constant zelf. Zij zagen in de politieke vrijheid de noodzakelijke garantie voor

het overeind houden van de burgerlijke vrijheid. Zodra de burgers alleen nog maar de burgerlijke vrijheid zien, en de politieke vrijheid ervaren als een lastige overbodigheid, is er geen werkelijke rem meer op het knagen aan ook die burgerlijke vrijheid. De burgers hebben zich dan in hun private welbevinden ingegraven en zouden niet eens meer weten hoe ze zich zouden moeten verzetten tegen inbreuken daarop. Ze hebben zich dan getransformeerd in potentiële slaven; en de eerste de beste despoot met mooie en aantrekkelijke verhalen zal dan in een handomdraai de laatste resten van de burgerlijke vrijheid op kunnen ruimen. Kortom, zonder de politieke vrijheid – *en de offers die deze vereist* – ook geen burgerlijke vrijheid. Inderdaad: de vrijheid vereist offers. De vrijheid komt niet vanzelf, de vrijheid krijgen wij niet cadeau. En dat brengt mij terug bij de aanvang van mijn betoog over de verhouding tussen vrijheid en algemeen belang. Voor de vrijheid moeten offers gebracht worden – iets wat wij in onze tijd van consumentisme en van de plattere vormen van liberalisme niet gaarne horen. Vrijheid is niet alleen maar een kwestie van kunnen doen waar je zelf zin in hebt – ‘gewoon jezelf kunnen zijn’, zoals de voormalige VVD-leider Ed Nijpels het eens omschreef – maar vooral van een bereidheid om jezelf in te zetten voor een zaak die groter is dan jezelf. Een zaak, kortom, die ik hier aanduid met

het begrip van het ‘algemeen belang’. Want daar ligt de voorwaarde voor, en het behoud van, onze vrijheid, van zowel de burgerlijke als de politieke vrijheid.

Het antwoord op de vraag naar de relatie tussen vrijheid en algemeen belang moet men dus niet zoeken in het probleem van wat ons door de staat en bij wet, van buitenaf als het ware, wel of niet opgelegd mag worden. Daarvoor hebben we de procedures van de democratische besluitvorming. Men moet dat antwoord daarentegen zoeken in het probleem dat Machiavelli aan de orde stelde: het probleem van tot welke offers wij bereid moeten zijn om pal te staan voor de vrijheid van onze samenleving. Welke beperkingen zijn wij zelf bereid om op te leggen aan onze eigen vrijheid om aldus het algemeen belang te dienen.

Dat is de vraag waar het om draait; en die we helemaal uit het oog verloren na ons twintig jaar gewenteld te hebben in consumentisme, in directe behoeften bevrediging en van ons te hebben overgegeven aan de plundertochten in onze *Umwelt* die daarvoor nodig waren. Onze vrijheid ligt nu vooral in ons vermogen tot zelfbegrenzing. Missen we dat vermogen, dan zal dat resulteren in de hoogste graad van onvrijheid, in een bittere strijd om de laatste natuurlijke hulpbronnen, in oorlogen, en in een verwoeste planeet. Het gaat

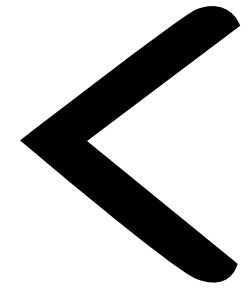
daarom niet om de vraag welke inbreuken op onze vrijheid de staat van ons vragen mag ten behoeve van het algemeen belang, maar veeleer om de vraag tot welke offers wijzelf bereid zijn voor het algemeen belang. Het conflict tussen individuele vrijheid en algemeen belang werd, om een modieuze term te gebruiken, ‘geprivatiseerd’. En dat is dan ook meteen de enige ‘privatisering’ die in onze tijd respect verdient. Meer nog, dat is de ‘privatisering’ waarvan onze toekomst, en die van onze kinderen en kleinkinderen afhangt.

Frank Ankersmit is hoogleraar Theoretische en Intellectuele Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

¹ I. Berlin (1981). The originality of Machiavelli, in id. *Against the Current*, Oxford 1981; 45..

² Berlin, *op. cit.*; 59.

³ Zie daartoe Constant's beroemde rede uit 1817 'De la liberté des anciens comparée à celle des modernes'. Constant ontleende het zelf aan zijn leermeester Adam Ferguson (1723 - 1816). Maar ook die was er de ontdekker niet van. Voor zover ik weet, werd het onderscheid voor het eerst gemaakt door de 18e eeuwse Zeeuwse regent Lieven de Beaufort (1675 - 1730).

Bijna iedereen wil een goede en snelle treinverbinding, maar niemand wil dat die spoorlijn door zijn achtertuin loopt. Dit beeld dat iedereen zich als zogeheten NIMBY zal gedragen, gaat ervan uit dat iedereen het eigen belang boven het algemeen belang laat prevaleren. Volgens Maarten Wolsink mist het verwijt dat het bij verzet voornamelijk om NIMBY's iedere grond. 'Niemand heeft het monopolie om te bepalen wat het algemeen belang is'.

door Maarten Wolsink

NIMBY en het algemeen belang

Niet in mijn achtertuin

Vrijwel dagelijks zijn er conflicten in het nieuws, waarin de bevolking zich druk maakt over lokatiekeuzes voor infrastructuur van allerlei aard. Zandwinningslokaties, asielzoekerscentra, tehuisen voor verslaafdenzorg, metrolijnen, afvalverbrandingsinstallaties, afwerkplekken van heroïne-prostituties, varkensflats, aanvliegroutes, CO₂-opslag; besluiten hierover leiden met grote regelmaat tot conflicten tussen bestuurders en bedrijven of instellingen aan de ene kant, en burgers, lokale organisaties en andere overheden aan de andere kant. Verdachtmakingen vliegen over en weer, en één van die beschuldigingen luidt dat het lokale verzet niets anders is dan een uiting van een *Not-In-My-BackYard*-houding (NIMBY). De opposanten zijn gewoon NIMBY's, die zelfzuchtig hun eigen belang boven het algemeen belang stellen. Maar is dat wel zo?

Omkopen of overrulen?

De redenering achter NIMBY is dat burgers zich verzetten tegen een windpark, een verbrandingsinstallatie of psychiatrisch behandelcentrum 'in hun achtertuin', omdat de lokale lasten voor hen zwaarder wegen dan het algemeen belang, dat maar heel beperkt lokale baten oplevert. Deze lokale kosten-batenafweging die NIMBY's maken, is 'free riders' gedrag; een uiting van economisch-rationeel handelen. Als dit beeld zou kloppen, zouden beleidsmakers hierop in kunnen spelen door de opbrengsten voor opposanten te verhogen. Dat was ook de insteek van VROM-minister Winsemius toen hij op 1 oktober 1984 de kreet NIMBY in Nederland introduceerde tijdens een Kamercommissievergadering over de moeizame zoektocht naar een opslagplaats voor nucleair afval. Hij wilde de gemeente Petten over de streep

trekken met een compensatievoorstel: als Petten radioactief afval accepteerde, zouden de artillerie-schietoefeningen die met enige regelmaat in de gemeente werden gehouden, worden verminderd of zelfs afgeblazen. Het werkte niet. Petten hield voet bij stuk.

Op lokaal niveau wordt dit soort 'compensatie' meestal beschouwd als een zeer verwerpelijke omkopingspoging, waarvoor lokale bestuurders soms nog wel vallen, maar die onder de lokale bevolking alleen maar leidt tot verharding van het verzet. De Zwitserse econoom Frey levert een theoretische onderbouwing voor dit averechtse effect. Hij laat zien waarom de, wat hij noemt intrinsieke motivatie van mensen om mee te werken aan het tot stand brengen van het algemeen belang, juist ondergraven wordt door prijsprikkels. Zijn conclusie is dat het veel belangrijker is hoe, door wie,

'Echt NIMBY-gedrag als zodanig komt eigenlijk niet of nauwelijks voor, waardoor het gebruik ervan als grondslag voor het beslechten van conflicten tot onverkwikkelijke taferelen leidt'

Foto: Herman Wouters

en met betrekking tot wie er besluiten worden genomen (Frey cs. 2004).

Een meer effectieve manier om met ogenschijnlijk ‘zelfzuchtige’ burgers en met het lokale verzet meegaande bestuurders af te rekenen, lijkt het creëren van rechtsmiddelen die de lokale macht (in het jargon: ‘hindermacht’) en invloed uitschakelen. In de nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening (WRO), die sinds een jaar van kracht is, zijn mogelijkheden opgenomen voor het ministerie en de provincies om, als het ‘algemeen belang’ dat vraagt, gemeenten te passeren en zelf bestemmingplannen vast te stellen. Daarmee verdwijnt de formele noodzaak dat een gemeente meewerkt aan de ruimtelijke besluitvorming. Dit is een vrij drastische uitbreiding van een mogelijkheid die vóór de invoering van de nieuwe WRO al in de oude wet bestond en die in 1994 werd ingevoerd onder de naam ‘NIMBY-wet’.

Deze wettelijke mogelijkheid om gemeenten te omzeilen bij bestemmingsplannen is echter niet of nauwelijks bruikbaar, of slaat bij gebruik grote gaten in het vertrouwen van de burger in het openbaar bestuur. De regeling is bijvoorbeeld nooit gebruikt voor de bouw van mestverwer-

kingsinstallaties of afvalverbrandingsinstallaties, de voorbeelden die destijds in de Memorie van Toelichting werden genoemd. De mestverwerkingsinstallaties bleken in hoge mate beleids-wensdenken. De mestproblematiek vroeg destijds natuurlijk vooral om inkrimping van de veestapel, met name in de varkenshouderij. De regeling bleek voor de realisatie van afvalverbrandingsinstallaties ook onnodig. De druk om die te bouwen is er feitelijk mede oorzaak van dat er momenteel een overcapaciteit in de afvalverwerking bestaat, die hier en daar zelfs afvalpreventie, bijvoorbeeld in de vorm van gescheiden inzameling en recycling, dreigt te frustreren. Die twee keer dat de NIMBY-vrijstelling daadwerkelijk is gebruikt zijn desastreus verlopen. In een langlopend ontgrondingsconflict bij Maasbommel heeft de provincie halverwege haar poging gestaakt, waarna binnen een paar maanden het Rijksbeleid wat betreft de zandbehoefte werd bijgesteld en het ‘algemeen belang’ van zandafgraving niet bleek te bestaan. De kap van een bos bij Schinveld in januari 2007 was evenmin legitiem. Het ging wel door, maar het gebruik van het NIMBY-instrument werd daar achteraf door de Raad van State onwettig verklaard.

‘Het karakter van het ‘algemeen belang’ en het Thatcher-achtige credo ‘*there is no alternative*’ wordt in twijfel getrokken en dat is vaak terecht, want niemand heeft het monopolie op het bepalen wat het algemeen belang is’

Nog belangrijker is dat het WRO-instrument er vanuit gaat dat de NIMBY-theorie ook daadwerkelijk klopt. Het hele NIMBY-denken, dat door vrijwel iedereen wordt beschouwd als een vanzelfsprekendheid, is wetenschappelijk gesproken onhoudbaar. Volgens Oxford English Dictionary (OED) is NIMBY ‘*an attitude ascribed to persons who object to the siting of something they regard as detrimental or hazardous in their own neighbourhood, while by implication raising no such objections to similar developments elsewhere*’. Er is mij geen enkel onderzoek, waar ook ter wereld, bekend waarin is aangetoond dat het lokale verzet tegen faciliteiten voor een belangrijk deel binnen de bovenstaande beschrijving valt. In tegendeel. Al sinds eind jaren ’80 heb ik zelf de maatschappelijke besluitvorming over windenergie (en daarna ook afval- en waterinfrastructuur) onderzocht, en het verzet blijkt bij nadere inspectie eigenlijk qua motivatie nooit te vallen binnen bovenstaande definitie (Wolsink 2006). In Engeland is op 20 mei dit jaar de afsluitingbijeenkomst gehouden van een vierjarig onderzoek door drie universiteiten naar acceptatie van windenergieprojecten, en de uitkomst is dat verzet voor niet meer dan 2% is te verklaren vanuit het achtertuin-motief (Devine-Wright 2009).

Echt NIMBY-gedrag als zodanig komt eigenlijk niet of nauwelijks voor, waardoor het gebruik ervan als grondslag voor het beslechten van conflicten tot onverkwikkelijke taferelen leidt. Natuurlijk zijn niet alle tegenstanders lieverdjes: er zitten querulanten tussen, en er zijn homofoben, xenofoben, en soms regelrechte racisten bij. Het geeft echter geen pas om alle burgers die de zin van een besluit betwijfelen, op voorhand allemaal met deze minderheid te vereenzelvigen. De bedoeling van het label ‘NIMBY’ is om tegenstanders in één keer zwart te maken. De vraag is opportuun wat de morele rechtvaardiging is van het wegzetten van mensen die willen meepraten over beslissingen die over hen worden genomen, als zelfzuchtige en onwetende NIMBY’s. Het karakter van het ‘algemeen belang’ en het Thatcher-achtige credo ‘*there is no alternative*’ wordt door hen in twijfel getrokken en dat is vaak terecht, want niemand heeft het monopolie op het bepalen wat algemeen belang is. Alternatieven zijn er altijd.

Bovendien blijkt in deze lokale conflicten dat de civil society veel minder onwetend en zelfzuchtig is dan de bestuurders die de projecten per se willen realiseren denken. Want dat is opvallend aan het NIMBY-denken: de tegenstand wordt dubieus geacht en moet worden verklaard (liefst zonder het te onderzoeken, want dat leidt maar tot lastige conclusies), maar de voorstanders beschikken over een vanzelfsprekend gelijk waarvoor geen enkele verklaring nodig is.

Tot slot

Besturen is een moeilijk vak en het is lastig dat er ook burgers zijn die zich willen bemoeien met wat er over hen beslist wordt. Dat er zónder hen beslist wordt gaat in een maatschappij waar het opleidingsniveau geleidelijk hoger wordt steeds moeilijker. Ook in andere landen worstelt men met deze bestuurlijke vragen. De zogenaamde ‘*speed-up legislation*’ in Engeland in de ruimtelijke planning leidt tot soortgelijke discussies. Susan Owens, hoogleraar milieugeografie aan de Universiteit van Cambridge, stelt dat de fundamentele vraag in de besluitvorming over lokatiekeuzes niet is, hoe het plan door te zetten bij gebrek aan alternatieven, maar ‘*what are the alternatives if it doesn’t go anywhere?*’ (Owens 2004: 110). Met deze vraag en met de mogelijkheid dat ook de tegenstanders wellicht argumenten hebben waarvan het belang breder is dan de achtertuin, willen bestuurders liever niet geconfronteerd worden.

Maarten Wolsink is Hoofddocent Milieugeografie aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Devine-Wright, P. (2009). Rethinking nimby-ism: the role of place attachment and place identity in explaining place-protective action. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 19, in press.

Frey, B.S., Benz, M. en Stutzer, A. (2004). Introducing procedural utility: not only what, but also how matters. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 160, 377-401.

Owens, S. (2004). Siting, sustainable development and social priorities. *Journal of Risk Research* 7, 115-133.

Wolsink, M. (2006). Invalid theory impedes our understanding: a critique on the persistence of the language of NIMBY. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31, 85-91.

In de economie lijkt er voor ethiek niet veel ruimte. Bij bedrijven gaat het om winst; consumenten handelen als een *homo economicus*. Volgens Ronald Jeurissen is de economie echter niet louter economisch. Een poging tot een bemiddeling tussen economische rationaliteit en morele redelijkheid.

door **Ronald Jeurissen**

Het belang van ethiek in de economie

Er bestaat in het denken over economie en ethiek al jaren een interessante discussie over de vraag of morele motieven nu wel of niet een rol spelen, en moeten spelen, in het economisch verkeer. Er is een *a-moralistische* visie die vindt van niet, en een *moralistische* positie die vindt van wel. Deze inverse standpunten zijn elk eenzijdig, en ze leiden beide aan het probleem dat ze er niet in slagen om aan een bemiddeling van economie en ethiek te denken. Op basis van het denken van Hegel zal ik hier proberen deze bemiddelende positie te schetsen en te illustreren aan de hand van het voorbeeld van de rol van het ondernemingsbestuur volgens de oer-polderlandse opvatting van het 'venootschappelijk belang'. Deze rol kan zonder een ethiek van *noblesse oblige* niet bestaan.

Moralisme en a-moralisme

De economie functioneert volgens sommigen eigenlijk op een a-morele wijze, dat wil zeggen: zonder dat ethiek daarin expliciet een rol speelt. De 'bottom line' van het ondernemingshandelen,

wordt dan gezegd, is immers niet de moraal, maar de winst- en verliesrekening. Als uitgangspunt wordt vaak de beroemde stelling van Adam Smith aangehaald dat: *'It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest'* (Wealth of Nations, I.2.2). Eigenbelang is het dynamiserende én sturende beginsel van het economisch handelen, anders niets.

Tegenover het a-moralisme van de economen maken veel bedrijfsethici en hun zielsverwanten zich schuldig aan een tegenovergestelde eenzijdigheid, die van het *economisch moralisme*. Zij stellen zich op een geheel voluntaristische standpunt, alsof elke moreel wenselijke inrichting van de economische orde ook in de praktijk economisch haalbaar is. Het is eigenlijk nog erger: de vraag naar economische haalbaarheid van morele desiderata wordt vaak niet eens gesteld. Economisch moralisten vinden het stellen van de vraag naar economische haalbaarheid al verdacht. Met name in kringen

van de Wereldraad van Kerken in de jaren zeventig was het *verteufeln* van het kapitalisme erg in zwang. Ook de multinationals moesten het toen zwaar ontgelden.

Een poging tot bemiddeling

De moralistische en de a-moralistische visie op de relatie tussen economie en ethiek laboreren beide aan hetzelfde grondprobleem, namelijk het onvermogen om een *bemiddeling* tot stand te brengen tussen economische rationaliteit en morele redelijkheid. Er is eigenlijk geen gespreksbasis meer tussen economie en ethiek. Het creëren van een dergelijke gespreksbasis wordt ook bemoeilijkt door de onbekendheid met goede theoretische kaders waarop een dergelijk gesprek kan worden geschoeid.

De grote kampioen van de bemiddeling tussen economie en ethiek is in mijn ogen de Duitse filosoof Hegel. Wat Hegel vooral bezighield was de vraag hoe de oriëntatie op eigenbelang in de economie kon worden verbonden met de vereiste oriëntatie op het algemeen belang in de politieke sfeer. Hegel pakte dit probleem aan door enerzijds momenten van algemeenheid aan te wijzen in de economie en anderzijds momenten van bijzonderheid in de politieke sfeer. In hun oriëntatie op het eigenbelang zijn de individuen in de economie interdependent. Zij kunnen hun eigen belangen slechts realiseren door hun handelen af te stemmen op de belangen van anderen. Adam Smith had overtuigend aangetoond dat arbeidsdeling de motor is van de welvaart, en arbeidsdeling maakt interdependent. De oriëntatie op het algemene in het egoïstisch gemotiveerde economisch handelen is aanvankelijk nog onbewust en gedreven door noodzaak. Door de interdependentie ontstaan in de economie echter ook organisatievormen die een meer bewuste en vrije oriëntatie op het algemeen belang impliceren. Hegel noemt hier onder andere de bedrijfstakorganisatie (Korporation), waarin de individuele werkman zich solidariseert met anderen en gaat staan voor een gedeeld belang. Dergelijke vormen van gezamenlijke belangenbehartiging stimuleren het individu om het algemene bewust tot doel van zijn handelen te maken. Hegel duidde de bedrijfstakorganisatie dan ook aan als de 'zedelijke wortel

‘Wanneer je het nadenken over economie aan economen overlaat, zul je deze ontdekking niet gauw doen. Economen hebben zich immers decennialang methodologisch verengd op een assumptie van *eigenbelang* als de enige motivatie tot economisch handelen’

van de staat' in de economische sfeer. Hier breekt, met andere woorden, een wortel van de politieke sfeer van het algemene belang door in de economische sfeer van het eigenbelang. De economie stijgt hier als het ware boven zichzelf uit.

Hegel's manier om de relatie tussen economie en ethiek te denken is mijns inziens een heel vruchtbare. Hegel opent je ogen voor de manier waarop economie institutioneel is verankerd in ethiek. Ethiek is constitutief voor het functioneren van economie; het vormt er een fundament van. Wanneer je het nadenken over economie aan economen overlaat, zul je deze ontdekking niet gauw doen. Economen hebben zich immers decennialang methodologisch verengd op een assumptie van *eigenbelang* als de enige motivatie tot economisch handelen. De laatste jaren pas begint met stromingen als economische psychologie en 'behavioural economics' er meer pluraliteit in de gedragsassumpties van economen te komen. Tegenwoordig is er ook veel belangstelling voor

de betekenis van vertrouwen in de economie. Vertrouwen is een begrip met belangrijke morele componenten. Sociologen hebben de betekenis van de morele dimensie voor de economie al veel eerder gezien. Max Weber bijvoorbeeld, die het kapitalisme wereldhistorisch verklaarde vanuit de binnenwereldlijke ascese van het Protestantisme, of Talcott Parsons die erop wees dat *'the economy is never purely economic'*. De economie werd volgens hem ook in belangrijke mate gestuurd door culturele waarden.

‘De idee van een morele zelfverplichting tot participatie aan een collectief goed, is constitutief voor modern burgerschap’

Wanneer we met een breder mensbeeld dan de *homo economicus* kunnen kijken naar reële economische processen en praktijken, dan begint het constitutieve belang van ethiek steeds meer op te vallen. Ik denk dat er in de reële economie talloze voorbeelden zijn te vinden van attitudes en praktijken waarin een morele oriëntatie op een overstijgend belang constitutief is voor succesvol zakendoen. Het gaat daarbij steeds om zaken waarbij een *noblesse oblige* leidend is voor het handelen van de betreffende actoren. Het gaat om, wat Henk van Luijk heeft genoemd, de zelfverplichting tot een ‘participatieve ethiek’ van het ondernemen. Deze is gebaseerd op de maatschappelijke overtuiging ‘dat dié participatieve arrangementen die een reële en wezenlijke bijdrage vormen aan de behartiging van het algemeen belang, als een collectieve verantwoordelijkheid rusten op alle deelnemers aan het maatschappelijk verkeer’.¹ De idee van een morele zelfverplichting tot participatie aan een collectief goed, is constitutief voor modern burgerschap. De sociaal-emotionele vaardigheid om deze zelfverplichting

aan te gaan maakt volgens mij de *noblesse* uit waartoe het bestaan als lid van een vrije politieke gemeenschap iemand vormt. Ik meen dat ook in de economische sfeer deze constitutieve morele *noblesse oblige* te vinden is, en ik wil dat graag illustreren aan een voorbeeld uit de wereld van het ondernemingsbestuur.

Het vennootschappelijk belang

De Nederlandse traditie van het denken over ondernemingsbestuur heeft zich altijd sterk gebaseerd op de idee van het ‘vennootschappelijk belang’. Dit is het belang van de onderneming *an sich*, ofwel de onderneming als het algemeen belang dat alle belanghebbenden van de onderneming verbindt. Het belang van de vennootschap is niet de optelsom van alle belangen der betrokken partijen (aandeelhouders, werknemers, leveranciers, klanten en de maatschappij). Er zijn immers vaak belangentegenstellingen tussen deze partijen en die dienen op bestuurlijk niveau in de onderneming te worden afgewogen. Het vennootschappelijk belang is ook niet te herleiden tot, of ondergeschikt te maken aan, het belang van één der belanghebbenden. Hierin wijkt de Nederlandse rechtstraditie sterk af van de Amerikaanse, waarin de fiduciaire verplichting van het bestuur jegens de aandeelhouders dominant is.

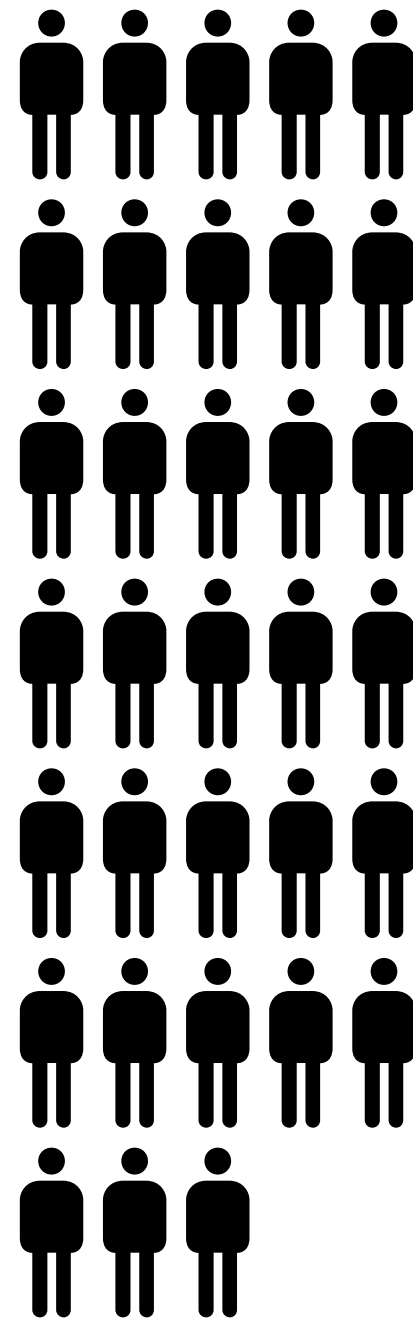
Maeijer relateert de opkomst van het concept van het vennootschappelijk belang in het Nederlandse ondernemingsrecht aan de toenemende betekenis van het rechtspersoonlijke karakter van de onderneming. De onderneming die evolueert naar de vorm van een groot concern met een professioneel en bureaucratisch management wordt steeds meer ‘zelf’ een juridische entiteit, met een ‘eigen’ belang. ‘Op deze wijze’, zegt Maeijer, ‘wordt het samenwerkingsverband benadrukt; de samenwerkende personen, de vennoten, treden op de achtergrond’.² De sociale dimensie in de economie, *de samenwerking als zodanig*, wordt in het naoorlogse Nederlandse ondernemingsrecht vooropgesteld. Tot op de dag van vandaag wordt van de bestuurders van ondernemingen verwacht dat zij zich laten leiden door het belang van de vennootschap. Zo staat het bijvoorbeeld in de nieuwste editie van de Nederlandse Corporate Governance Code: ‘Het bestuur richt zich bij de vervulling van zijn taak

naar het belang van de vennootschap en de met haar verbonden onderneming en weegt daartoe de in aanmerking komende belangen van bij de vennootschap betrokkenen af’.³

In Hegeliaanse zin interpreteer ik de ondernemingsrechtelijke conceptualisering van het vennootschappelijk belang als een hedendaags voorbeeld van een ‘zedelijke wortel van de staat’ in de economie. De onderneming wordt gezien als een waarde die een algemeen belang representeert ten opzichte van de deelbelangen van de betrokken partijen. De onderneming vertegenwoordigt daarbij in zekere zin een waarde in zichzelf, maar die waarde ligt niet zozeer in enig bijzonder goed dat de onderneming is of bevat. De achterliggende gedachte lijkt juist te zijn een diep besef van de waarde van *het samenwerken zelf* van de verschillende partijen rondom de onderneming. Het vergt van het bestuur van de onderneming een houding die Hegel zonder meer als moreel zou aanduiden, namelijk het vermogen om het algemeen belang te identificeren, present te stellen in het strategisch beraad over de vennootschap, en het als richtsnoer van het handelen te nemen. Men kan de bestuurders van de vennootschap via de rechter tot de orde roepen, wanneer zij een bepaald deelbelang te zeer voorop stellen. Een fatsoenlijk bestuurder laat het echter zover niet komen, en houdt zélf steeds het vennootschappelijk belang in de gaten. Hij of zij laat zich daarop voorstaan en is daarop moreel aanspreekbaar. Deze maatschappelijk georiënteerde beroepshouding van de bestuurder hoort bij het *noblesse oblige* van de functie.

Ronald Jeurissen is hoogleraar en directeur van het *European Institute for Business Ethics* van Nyenrode Business Universiteit.

1. H. Van Luijk, *Om redelijk gewin: Oefeningen in bedrijfsethiek*, Boom, Amsterdam, 1993, p. 214
2. J. Maeijer, *Het belangenconflict in de naamloze vennootschap*, [inaugurale rede Katholieke Universiteit Nijmegen, 24 april 1964], Kluwer Deventer-Antwerpen 1964, p. 3
3. Monitoring Commissie Corporate Governance Code, 2008, *De Nederlandse corporate governance code. Beginselen van deugdelijk ondernemingsbestuur en best practice bepalingen*, 2008, II.8

De topsalarissen en riant beloningen van bestuurders van grote bedrijven zijn veel mensen een doorn in het oog. Volgens Eelke Heemskerk is meer wetgeving of extern toezicht alleen echter niet voldoende om uitwassen in de financiële sector tegen te gaan. Maatregelen hebben alleen maar zin als ze worden gedragen door een morele gemeenschap. Een pleidooi voor hernieuwd moreel leiderschap van de machtige *old boys* in het bedrijfsleven.

door Eelke Heemskerk

Moreel reveil van de bestuurlijke elite

Bestuurders en toezichthouders van grote bedrijven worden vandaag de dag gezien als bron van het kwaad: een losgeslagen elite die louter met het eigenbelang in het achterhoofd het tafelzilver van de Nederlandse industrie en *haute finance* heeft verkwanseld. Waren het anderhalf jaar geleden nog uitsluitend de *hedge funds* en *private equity*-investeerders die als boze kapitalisten onder vuur lagen, nu lijkt de gehele '*corporate elite*' de gebeten hond. Het excuus dat enkele bestuurders hebben gemaakt, draagt alleen maar bij aan de teloorgang van de financieel-economische elite.

Meer extern toezicht, zowel op nationaal als op internationaal niveau, is de veelgehoorde oplossing voor de huidige problemen in de financiële sector. Het is echter maar de vraag of meer regelgeving en toezicht toereikend is. Het probleem ligt ergens anders; met het uiteenvallen van sociale netwerken van de elite (individualisering) is ook een gedeeld moreel kader verdwenen, wat noodzakelijk is om elkaar aan te spreken op

(wan)gedrag. Het *old boys' network* als onderdeel van de *checks en balances* van goed bestuur bestaat niet meer. De huidige financiële en economische crisis is ook een morele crisis van de financieel-economische elite.

De elite in de boardroom

In de standenmaatschappij was de toegang tot de macht beperkt tot een kleine, hecht verbonden elite. Iemand werd op basis van het geboorterecht geacht recht te hebben op het uitoefenen van politieke en bestuurlijke ambten. Gelijkheid was ondenkbaar. Wanneer goede geboorte, opleiding, rijkdom, en deelname aan politiek bestuur samenkam, sprak men van een persoon van 'aensienlijke qualiteyten' (zie hiervoor J.C. Streng's *Stemme in de Staat*, 1997). Nog tot ver in de twintigste eeuw was het bestuur van de grootste Nederlandse bedrijven georganiseerd rond telgen uit aristocratische families. Maar met de democratisering van de samenleving is de top van het

illustratie: Jos Collignon

‘Boetes hebben alleen maar zin als zij gedragen worden door een morele gemeenschap. Is die morele gemeenschap niet aanwezig, dan zijn de boetes geen morele sancties maar slechts een kostenpost op de balans van grote bedrijven’

bedrijfsleven minder gesloten dan voorheen. Een goede opleiding, een stevige ambitie in combinatie met het aanvoelen van de onuitgesproken mores van het *old boys' network* zijn nu de belangrijkste criteria voor het bereiken van een toppositie (zie Fennema en Heemskerk 2008). De nieuwe topbestuurders komen dus veel minder dan vroeger uit traditionele elite-families; zij zijn sociaal niet meer verankerd in een 'hogere stand'. Adel en patriciaat zijn zo goed als verdwenen uit de besturen. Sociale achtergrond en cultureel kapitaal zijn steeds minder van belang voor een carrière.

Waar vroeger de 'goede' familienaam wezenlijk bijdroeg aan de status van de topbestuurder is dat nu de hoogte van zijn inkomen geworden. Zo is stand vervangen door inkomen. In hun aandringen op 'competitieve' bezoldigingsniveaus worden topmanagers dan ook niet zozeer gedreven door kleptomanie, maar veel meer door

geldingsdrang en hang naar status. Zo beschouwd is de ‘exhibitionistische zelfverrijking’ een resultaat van wat de Franse filosoof René Girard ‘mimetische begeerte’ heeft genoemd. De begeerte wordt ingegeven doordat het object van begeerte ook door anderen begeerd wordt. Bij gebrek aan innerlijke bevrediging en intrinsieke motivatie, aangevuld met een gebrek aan statussymbolen, wordt de geldelijke beloning de belangrijkste maat om maatschappelijk aanzien te bepalen. In sommige gevallen kunnen we misschien wel beter spreken over mimetische hebberigheid van de *old boys*.

‘Regels, wetgeving en toezicht zou er vooral op gericht moeten zijn de bestuurders en commissarissen te dwingen om (morele) standpunten in te nemen, zonder de morele lading en inhoud voor te koken’

Sociale controle en goed bestuur

Het *old boys’ network* wordt ten onrechte uitsluitend geassocieerd met collectief machtsmisbruik, met familie- en vriendjespolitiek. Het principe ‘ons kent ons’ was niet alleen maar een voordeel voor de leden van de *inner circle*; het kon bij gebreken onbekwaamheid of immoreel gedrag ook leiden tot uitsluiting. In dat opzicht kon het *old boys’ network* merkwaardig genoeg ook als rem worden gezien op de al te menselijke neiging tot zelfverrijking en frauduleus handelen. Die rem is nu verdwenen. Het sociale netwerk van bestuurders en commissarissen is sinds de jaren zeventig (de 200 van Mertens’) dramatisch uit elkaar gevallen (Heemskerk 2007). Daarmee is het informele systeem van normstelling met de

daarbij passende positieve en negatieve sancties verdwenen. Nieuwe controle mechanismen zijn hiervoor in de plaats gekomen, maar die zijn niet zonder meer succesvol in het in toom houden van de bestuurlijke elite.

Waar vroeger ontoelaatbaar gedrag van bestuurders binnenskamers bestraft en afgehandeld werd, komen steeds vaker gevallen van handelen met voorkennis, fraude, zelfverrijking en mismanagement in de openbaarheid. Bestuurders zitten in een glazen huis, mede veroorzaakt door de veel grotere macht van de media. Reputatieschade beperkt zich niet langer tot de kleine kring van het *old boys’ network*; de falende bestuurder wordt in het volle licht van de openbaarheid ‘opgehangen’. Imagomanagement is een kerntaak geworden van de bestuurders van grote bedrijven. Toch – of misschien wel juist daardoor – heeft het ‘*shaming and blaming*’ door media maar beperkt effect. Bestuurders, zo is de redenering, staan immers aan het roer van een ‘*global company*’, waar nationale moraal geen plek heeft in de besluitvorming.

Hier raken we de kern van het probleem. In de afgelopen twintig jaar is er een grote afstand ontstaan tussen de bestuurskamers van de grootste bedrijven in Nederland, en de Nederlandse samenleving. De grootste bedrijven zijn immers werkelijk internationaal, met de meeste werknemers, omzet, verkoop en vestigingen buiten Nederland. En sinds midden jaren negentig met sterk geïnternationaliseerde bestuurssamenstelling (Heemskerk 2004). Via de internationale band heeft de *corporate elite* zich verlost van het maatschappelijke normatieve kader. Bestuurders zien zichzelf als onderdeel van een internationale elite in plaats van een nationale elite. Het normatieve kader ligt in eerste instantie bij deze *peers*, in tweede instantie bij internationale *best practices*, en in derde instantie wellicht bij de nationale mores. Op internationale leest geschoeide ‘*good governance*’ codes zijn de leidraad. Maar goed bestuur, en de normen en waarden die daarbij horen, laten zich slecht formaliseren.

Nadruk op het strikt naleven van gedetailleerde regels kan het normbesef van bestuurders uit het lood slaan. Wanneer *good governance* gelijkstaat

aan het voldoen aan een lijstje van *best practices* leidt dit onvermijdelijk tot oppervlakkigheid. Uiteindelijk is de kwaliteit van bestuur gebaat bij prudent gedrag in alle aspecten van het besturen van een grote organisatie. En daarvan kunnen niet alle aspecten tot in detail worden geregeld bij wet. In een situatie waarin niemand meer weet wat nu de waarden zijn waarop het bedrijfsbestuur is gegrondvest, kan dit leiden tot een opvatting dat alles wat niet verboden is, dus is toegestaan. Voor behoorlijk bedrijfsbestuur is een dergelijk uitgangspunt uiteraard funest. Dan is die CEO het succesvolst die op de rand van de legaliteit en het oorbare balanceert.

De elite en goed bestuur

In een poging om sturing te geven in deze tijden van crisis, wordt er regelmatig gesproken over een nieuwe Europese toezichthouder op de financiële instellingen. Nog los van de politieke haalbaarheid, kan ook een externe toezichthouder alleen maar goed functioneren als de normen waaraan het bedrijfsbestuur moet voldoen algemeen worden gedeeld. De boetes die Eurocommissaris voor Mededinging Neelie Kroes oplegt, hebben alleen maar zin als zij gedragen worden door een morele gemeenschap. Is die morele gemeenschap niet aanwezig, dan zijn de boetes geen morele sancties maar slechts een kostenpost op de balans van grote bedrijven.

De belangrijkste kwaliteit van de elite is dan ook het zelfreinigende vermogen waarmee ze als groep in staat is om moreel leiderschap te vertonen. Er is behoefte aan onafhankelijke bestuurders, die niet alleen financiële maar ook sociaaleconomische aspecten een belangrijk onderdeel laten zijn van besluitvorming; die elkaar durven aan te spreken op gedrag, keuzes en beleid waar zijzelf het niet mee eens zijn. Dit klinkt erg vanzelfsprekend, maar is het in de praktijk van de bestuurskamer lang niet altijd. Te vaak vindt de elite het moeilijk – vanuit een gevoel van collegialiteit en loyaliteit – om in te grijpen op onderwerpen zoals beloningsbeleid of verantwoord ondernemen.

De meest effectieve toezichthouder op de elite is de elite zelf. Het gebrek aan (democratische) controle op dit mechanisme doet daar niets aan

af. Leidende figuren binnen de elite moeten zelf ontstaan en moreel leiderschap tonen. Binnen de eigen kringen, via de formele en informele netwerken, moeten zij ontstaan en een nieuwe koers uitzetten. Een koers waar alle belangen die met de moderne onderneming zijn verbonden worden afgewogen. Maar ook naar buiten toe moeten de ‘*captains of industry*’ zich laten horen. Regels, wetgeving en toezicht zou er vooral op gericht moeten zijn de bestuurders en commissarissen te dwingen om (morele) standpunten in te nemen, zonder de morele lading en inhoud voor te koken. Dus wel verplichten dat binnen een bedrijf een bepaalde verhouding bestaat tussen het inkomen van de voorzitter van de raad van bestuur en de portier, maar niet bepalen wat precies deze relatie moet zijn.

Maatschappelijke waardering zal het bedrijf zeker geen windeieren leggen, en Nederland al helemaal niet. De afgelopen decennia heeft het *old boys’ network* het nagelaten haar collectieve verantwoordelijkheid te nemen. Nu kunnen bestuurders en toezichthouders zich bewijzen. Dat zijn ze aan hun stand verplicht.

Elke Heemskerk is bestuursadviseur bij de Galan Groep te Baarn en wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Amsterdam. Samen met Meindert Fennema schreef hij onlangs ‘Nieuwe Netwerken: De Elite en de Ondergang van de NV Nederland’.

Dit artikel is gebaseerd op een lezing voor Volkskrant Economische Agenda van 10 maart 2009.

Bedrijven kunnen niet doof en blind zijn voor de behoeftes, wensen en noden van de maatschappij. Zonder enig moreel handelen wordt een organisatie ernstig belemmerd in het realiseren van haar doelstellingen. Dit is echter niet altijd zichtbaar voor de buitenwereld. Karssing en Nijhof doen een oproep om de morele zwijgzaamheid te doorbreken.

door Edgar Karssing & André Nijhof

De morele drie-eenheid

Er zijn genoeg voorbeelden om het gebrek aan ethiek in het bedrijfsleven te illustreren. Iedere dag staat er wel minimaal één schandaal in de krant. Ons inziens is dit echter geen reden tot wanhoop. Het feit dat we dergelijke misstanden nog steeds publiekelijk afkeuren, geeft aan dat ethiek wel degelijk een belangrijke rol speelt in de economie. Wij zien een ander probleem: ethiek staat wel op de agenda, maar is niet altijd even zichtbaar. Daarnaast leidt de manier waarop de moraal van de economie wordt gethematiseerd tot versnippering. We zien drie verschillende thema's die de ethiek van het bedrijfsleven concreet maken: integriteit, *corporate governance* en maatschappelijk verantwoord ondernemen. In deze bijdrage willen we aangeven hoe via deze thema's de moraal van de markt wordt geagendeerd en op welke wijze deze drie thema's onderling samenhangen.

De moraal van de markt

Een belangrijk uitgangspunt in de economie is dat het op de markt een ieder vrij staat de eigen belangen naar eigen inzicht te behartigen, wetende

dat anderen dat ook zullen doen. Het maken van winst, het binnenhalen van opdrachten en het streven naar continuïteit en verdere groei zijn volstrekt legitieme doelen in het bedrijfsleven. Sterker nog, een bestuurder die deze doelen veronachtzaamt is onverantwoordelijk bezig. Dat wil echter niet zeggen dat alles is toegestaan. Mensen en bedrijven zijn bij het realiseren van hun belangen van elkaar afhankelijk: ze komen elkaar tegen in het maatschappelijk verkeer en ze zullen elkaar frustreren bij het uitvoeren van de eigen plannen wanneer ze hun handelen niet op elkaar afstemmen. Ze zijn voor het realiseren van hun plannen ook vaak aangewezen op de actieve medewerking van anderen: ze moeten samenwerken om hun plannen te realiseren. Ook dit vereist afstemming: hoe werken we samen, hoe verdelen we de resultaten en hoe lossen we conflicten op? Een belangrijk antwoord op deze problematiek – vreedzaam samenleven en vruchtbaar samenwerken – is de moraal zoals verwoord in waarden, normen en verantwoordelijkheden. Deze marktmoreaal wordt niet van buitenaf opgelegd aan het bedrijfsleven,

maar is noodzakelijk voor markten om te kunnen functioneren. Zonder deze marktmoreaal stort het gehele bouwwerk van de economie in elkaar.

Integriteit

Het thema integriteit is van alle tijden, maar de grote aandacht die het tegenwoordig krijgt, is pas van recente datum. Pas sinds begin jaren negentig staat het onderwerp expliciet op de agenda. Eerst vooral bij de overheid, maar sinds de eeuwwisseling ook steeds meer bij het bedrijfsleven, mede naar aanleiding van enkele boekhoudschandalen. Bijna ieder zichzelf respecterend bedrijf heeft tegenwoordig een gedragscode waarmee de integriteit van de organisatie moet worden geborgd. Velen koppelen integriteit aan fraude en corruptie; in de krant wordt integriteit vooral in verband gebracht met allerlei vormen van misstanden. Bij deze negatieve benadering is helder welke oplossingen nodig zijn. In de eerste plaats dienen grenzen te worden vastgesteld om te bepalen wanneer gedrag ontoelaatbaar wordt. Vervolgens moeten de grenzen effectief worden gecommuniceerd. Tot slot zijn er wilskrachtondersteunende maatregelen nodig, zoals procedures, toezicht en sancties: mensen kunnen immers in de verleiding komen regels te overtreden omdat dit in hun eigenbelang is.

Het is ook mogelijk om voor een positieve benadering van integriteit te kiezen. Integriteit betekent dan dat je je werk goed doet. En dat is natuurlijk meer dan afzien van laakbaar handelen. Iemand die geen regels overtreedt, doet daarmee nog niet zijn werk goed. Net zoals iemand die geen verkeersregels overtreedt daarom nog niet de goede route rijdt. Door de nadruk op laakbaar handelen, blijft een negatieve benadering beperkt tot een negatieve moraal: ze bestaat uit een soort 'verkeersregels', formele en informele regels die aangeven waar de grens ligt tussen wat is toegestaan en wat is verboden, maar ze geven geen richting aan. In een positieve benadering betekent integriteit dat iemand doet waarvoor hij is aangesteld: hij doet de goede dingen en doet ze goed! Een belangrijk voordeel van een positieve benadering is dat het een ambitie formuleert, een wenkend perspectief. Dit is voor veel medewerkers aansprekender dan een benadering die hen vooral in hun bewegingsruimte beperkt. Dat wordt vaak

als moralistisch, belerend en betuttelend ervaren. Integriteit komt niet alleen in beeld als er iets fout gaat; integriteit staat juist voor je werk goed doen. Wat ons aanspreekt in een positieve benadering is dat het aanknopingspunten biedt om de mens centraal te stellen. In de negatieve benadering wordt alle energie als vanzelf gericht op de laakbare handelingen. De medewerkers komen dan slechts in beeld als degenen die in het gareel moeten worden gehouden. In een positieve benadering, met de nadruk op het werk goed doen, worden medewerkers juist aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid, op hun beroepstrots, op hun eigen morele respectabiliteit.

‘Integriteit komt niet alleen in beeld als er iets fout gaat. Integriteit staat juist voor je werk goed doen’

Corporate governance

Er zijn veel overeenkomsten tussen integriteit en *corporate governance*. Zodra de bovengenoemde boekhoudschandalen ter sprake komen, gaat het vaak over *corporate governance*. Ook wordt de Nederlandse *Corporate governance*-code – beter bekend als de code-Tabaksblat – de integriteitcode van het bedrijfsleven genoemd. Integriteit wordt in deze code één van de peilers van goed ondernemingsbestuur genoemd. Toch zijn integriteit en *corporate governance* in de praktijk vaak gescheiden werelden, met eigen codes, aandachtsgebieden en verantwoordelijke functionarissen binnen organisaties. In essentie gaat *corporate governance* over de afspraken en mechanismen die aandeelhouders in staat stellen een redelijk beeld te vormen van de risico's en mogelijke opbrengsten met betrekking tot hun geïnvesteerde vermogen. In het bijzonder gaat het dan om mechanismen met betrekking tot de vraag aan wie en op welke wijze de ondernemingsleiding verantwoording dient af te leggen over strategie, resultaten en risico's. Het *corporate governance*-systeem is opgetuigd rondom een viertal hoofdrolspelers: het bestuur van de organisatie, de raad

van commissarissen, de (algemene vergadering van) aandeelhouders en de rol van accountants. Door middel van mechanismen zoals verplichte openbaarmaking (bijvoorbeeld met betrekking tot tegenstrijdige belangen en bezoldiging), informatieverstarring (bijvoorbeeld met betrekking tot risico's en strategie), eisen aan deskundigheid en samenstelling (bijv. met betrekking tot bijscholing en maximale benoemingstermijnen) en onafhankelijkheid (bijvoorbeeld scheiding tussen accountancy- en adviesdiensten) ontstaat een systeem van *checks & balances* waarmee partijen elkaar in evenwicht houden.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

In algemene termen betekent maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) dat bedrijven bewust ondernemingsactiviteiten richten op waardecreatie op langere termijn in drie dimensies: niet alleen in financieel-economische grootheden, zoals winstgevendheid en beurswaarde, maar ook in ecologische en sociale zin (*People, Planet, Profit*). Het gaat dan om kwesties zoals beperking van de CO₂-uitstoot ten behoeve van de aanpak van het klimaatprobleem, het gebruik van FSC-hout ten behoeve van biodiversiteit, de sociale rol als werkgever. De *World Business Council on Sustainable Development* (WBCSD) definieert MVO als volgt: *'the continuing commitment by business to behave ethically and contribute to economic development while improving the quality of life of the workforce and their families as well as the local community and society at large'*. Met deze definitie benadrukt de WBCSD dat MVO een continu proces behelst, dat morele verantwoordelijkheden centraal staan en dat die verantwoordelijkheden betrekking hebben op zowel de medewerkers, op de directe omgeving als op de wereld in bredere zin. MVO vraagt dus om het vormgeven van verantwoordelijkheid op verschillende niveaus. Ook is er een duidelijke relatie tussen de kernactiviteiten van een bedrijf en MVO. MVO gaat dus verder dan filantropie – geld schenken aan goede doelen; de verantwoordelijkheden zijn gerelateerd aan de producten, de dienstverlening en de primaire processen van een onderneming.

De morele drie-eenheid

Met de bovenstaande drie thema's – integriteit, *corporate governance* en MVO – wordt de moraal

van de markt geagendeerd. Deze thema's zijn sterk aan elkaar gerelateerd, alhoewel ze vaak op verschillende manieren door bedrijven worden geagendeerd en uitgevoerd. Elk van deze thema's is doordrongen van normativiteit – van opvattingen over wat goed en wenselijk is – en is daarmee gebaseerd op formele en informele regels waaraan het bedrijfsleven zich dient te houden om op een betrouwbare, professionele wijze te werken. Ook worden op praktisch niveau dezelfde instrumenten ingezet zoals gedragscodes, trainingen en audits. Integriteit, *corporate governance* en MVO hebben een gemeenschappelijke basis. We kunnen spreken van een morele drie-eenheid.

De gemeenschappelijke basis ligt in de morele identiteit van de organisatie; in de kernwaarden waar een organisatie voor staat die in al haar activiteiten tot uitdrukking worden gebracht. Het gaat om de kernwaarden in het maatschappelijke verkeer en de kernwaarden waar een organisatie voor wil staan; en ook om de wijze waarop die kernwaarden in samenspraak met stakeholders worden aangepast en doorvertaald naar beleid. Inconsistentie binnen de drie thema's leidt tot risico's; de geloofwaardigheid van de organisatie staat op het spel. Ahold gold bijvoorbeeld jarenlang met recht als een koploper op het gebied van MVO. Met de fraude-affaire eindigde dit abrupt. Niet zozeer omdat de activiteiten op MVO-gebied niet langer prijzenswaardig waren, maar omdat de onderliggende basis was aangetast. Gelet op dit risico is het voor bedrijven van belang de achterliggende waarden en normen in samenhang te verkennen. En ervoor te waken dat ethiek niet verwordt tot het minimaliseren van juridische aansprakelijkheid, risico- en reputatiemanagement en slim marketingbeleid. Dan verliest niet alleen de ethiek, maar zetten bedrijven ook hun morele respectabiliteit op het spel.

Edgar Karssing en André Nijhof zijn als universitair hoofddocent verbonden aan het *European Institute for Business Ethics* van Nyenrode Business Universiteit. Deze bijdrage is grotendeels gebaseerd op hoofdstuk 2 van A. Nijhof, E. Karssing, R. Wirtz en T. de Bruin (2008). *En nu doorpakken! Gedragsverandering in de Nederlandse bouwsector*. Assen: Van Gorcum.

CEO's roepen op tot meer steun aan VN Conventie tegen corruptie

Chief executive officers (CEO's) van een aantal vooraanstaande multinationale bedrijven hebben op 1 mei 2009 een oproep gedaan om effectiever en robuuster invulling te geven aan de VN Conventie tegen corruptie.

In een open brief aan VN-secretaris-generaal Ban Ki-moon spreken de bestuursvoorzitters, onder wie de Nederlanders Jeroen van der Veer (Royal Dutch Shell) en Peter Smit (TNT), hun onverkorte steun uit aan dit unieke anti-corruptiemechanisme en spreken hun vertrouwen uit dat 'het de potentie bezit de corruptie om te buigen en een eerlijk speelveld te creëren voor alle deelnemers aan de mondiale economie'. Ze prijzen de Conventie als een 'essentieel instrument in de strijd tegen corruptie' maar benadrukken de noodzaak om nu ook een waarderingsmechanisme voor de uitvoering vast te stellen op de komende Conferentie van Lidstaten in Doha in november 2009.

'Zeker in deze periode van heftige financiële en economische beroering, is een effectief waarderingsmechanisme voor de uitvoering van essentieel belang. De economische crisis zal de wereldwijde concurrentie ongetwijfeld sterk onder druk zetten, met het gevaar van een erosie van ethische waarden die onomkeerbaar kan zijn'. Zij waarschuwen ervoor dat een verdere vertraging bij de invoering van een effectief waarderingsmechanisme (waarom de Conventie ook vraagt) 'de geloofwaardigheid van de Conventie zal ondergraven en de kans laat schieten om het momentum te benutten om de corruptie te overwinnen'.

'Transparantie en verantwoording zijn hoekstenen voor economisch succes', zegt Huguette Labelle, voorzitter van *Transparency International* in een reactie. 'Deze CEO's hebben een groot leiderschap betoond in hun steun aan een waarderingsmechanisme dat daadwerkelijk functioneert. Wij verheugen ons over de belofte van deze conventie om een wereld zonder corruptie dichterbij te brengen'.

De CEO's doen een aantal suggesties hoe het mechanisme zou moeten werken, en benadrukken daarbij drie aspecten: een adequate en duurzame financiering; landenbezoeken door waarnemers van andere lidstaten; en een transparant proces met bijdragen uit de particuliere sector en van andere stakeholders, beschreven in openbare publicaties. 'Ik heb grote waardering voor het leiderschap dat het bedrijfsleven in deze kritieke kwestie betoont', zegt VN-secretaris-generaal Ban Ki-moon in een reactie. 'De steun die het bedrijfsleven betuigt aan een effectief waarderingsmechanisme en het groeiende aantal staten dat de Conventie ondertekent en uitvoert zijn een bewijs temeer van onze gezamenlijke verbintenis om corruptie uit te roeien'.

De brief [te downloaden van <http://www.transparency.org/content/download/43311/692138>] kwam tot stand op uitnodiging van vier mondiale initiatieven tegen corruptie in de private sector: de Internationale Kamer van Koophandel, *Transparency International*, de VN *Global Compact* en het *World Economic Forum Partnering Against Corruption Initiative* (PACI). De VN Conventie tegen corruptie werd aangenomen in december 2003 en is tot dusver door 140 landen ondertekend en door 136 daarvan geratificeerd.

De morele plicht van een duurzame overheid

door Jan Terlouw

We putten de aarde uit, met name als het gaat om het gebruik van fossiele brandstoffen. Dat er iets moet veranderen, dat weten we allemaal. Maar wie heeft de macht én de verantwoordelijkheid om die verandering tot stand te brengen? De zo broodnodige overgang naar duurzame energie moet volgens Jan Terlouw door de politiek worden afgedwongen. Geen enkele andere macht kan die verantwoordelijkheid dragen.

Foto: Herman Wouters

‘Waar visie ontbreekt, komt het volk om. Waar moraal ontbreekt bij mensen met macht, is de publieke moraal in gevaar’

Cees Guikers¹ gaat onze rijkdom gepaard met een verschraving van diversiteit op sociaal gebied, een sterke teruggang van ecologische verscheidenheid, en ook met toenemende sociale armoede, met morele vervlakking, met teloorgang van hoffelijkheid. Premier Balkenende maakt zich al een tijd zorgen over de invulling van begrippen als waarden, en de daaruit volgende normen. Schofterig gedrag, gebrek aan respect, de houding ‘ikke ikke ikke en de rest kan stikken’ is inderdaad zorgelijk, maar door dat te zeggen veranderen we er niets aan. We moeten kijken naar wat er aan de hand is met de maatschappelijke en politieke moraal; hoe gaan zij die macht hebben daarmee om?

Wie kennis vergaart, vergaart macht. Wie macht krijgt, heeft een grote verantwoordelijkheid. Wie verantwoordelijkheid heeft dient te beseffen dat *noblesse oblige*, adeldom verplicht. Enkele jaren geleden was ik voorzitter van een commissie die tot taak had uit te zoeken hoe de bevolking aankeek tegen genetische modificatie van voedsel. Het viel op dat veel mensen zeiden: ‘Daar ga ik toch niet over. Dat is de verantwoordelijkheid van de wetenschap, het bedrijfsleven en de politiek’. En ze hadden gelijk. In vergelijking tot de invloed van deze drie instanties is de invloed van de burger/consument – ook in onze open democratische samenleving – bijna nihil. Laat me dit illustreren aan de hand van de casus van het energiebeleid.

Hanteerbare energie

De aarde is rijk aan grondstoffen, maar de voorraden zijn eindig en kunnen dus schaars worden. Metalen als kwik en aluminium, en zelfs voedings-

Op het eerste gezicht gaat het best goed met ons westerlingen, levend in een (post-) industriële samenleving, een democratische rechtsstaat, en een kenniseconomie. Op het gebied van gezondheid, welvaart en vrijheid hebben we het in de westerse wereld, ondanks de recessie, goed voor elkaar. Maar gaat het wel echt zo goed in onze hedendaagse maatschappij? Mensen zonder sociaal netwerk schijnen vroeger te sterven, de ecologische diversiteit is drastisch afgenomen en volgens

stoffen kunnen uitgeput raken. Het goede nieuws is dat zolang de zon niet is opgebrand – en dat zal tot in lengte van jaren niet het geval zijn – er een overvloed aan energie zal zijn. De zon schijnt immers ieder uur zoveel energie naar de aarde als de hele mensheid in een jaar verbruikt. Zij hoeft alleen maar hanteerbaar te worden gemaakt. Zoals het nu is, verdwijnt van die energie meer dan 98% ongebruikt het heelal in. Er is dus meer dan genoeg energie. Zonne-energie is onmisbaar voor alle levende organismen, voor oerwouden en oerwurm, nijlpaarden en bacteriën. Maar ook de mens en de groei en bloei van een menselijke samenleving zijn afhankelijk van de beschikbaarheid (en betaalbaarheid) van energie.

De energie van de zon kan op allerlei manieren hanteerbaar worden gemaakt. Het kan door gebruik te maken van de wind (wind is zelf natuurlijk ook een gevolg van zonnewarmte); het kan door de zonnewarmte om te zetten in elektrische energie; het kan door met behulp van de straling van de zon een spanningsverschil op te wekken (zon PV noemen we dat); het kan door bio-brandstoffen te gebruiken. En natuurlijk kunnen we ook eenvoudigweg de energie opgebruiken die de zon in miljarden jaren op en in de aarde heeft opgeslagen in de vorm van olie, gas, steenkolen, teerzanden, leisteen. De zon van vroeger.

De voorraden daarvan zijn niet onuitputtelijk, terwijl hun ontstaan miljarden jaren heeft geduurd. Door het verbranden van die fossielen komt teveel kooldioxide in de lucht. Daardoor wordt meer zonlicht geabsorbeerd en wordt de aarde warmer. Verontrustend snel. We moeten daarom overgaan op het gebruik van duurzame energie; dat wil zeggen energie die de zon nu naar de aarde straalt, in plaats van de zonne-energie van vroeger die zich bevindt in de energiedragers olie, steenkool, aardgas, en teerzanden. Hoe krijgen we dat voor elkaar?

Zwartste scenario

Overheden (USA, EU, Nederland) proberen de markt te verlokken om over te stappen op duurzame energie. Tot nu toe lukt dat echter niet. De kooldioxideconcentratie neemt sneller toe dan in het zwartste scenario was voorzien. Het blijkt dat het effect van de broeikasgassen op temperatuurstijging ook groter is dan voorzien, waardoor de beperking van de temperatuurstijging tot twee graden in deze eeuw een illusie lijkt. Natuurlijk lukt het niet door verlokking van de markt. De markt – het bedrijfsleven – richt zich nu eenmaal op andere belangen dan op de leefbaarheid op aarde op de lange termijn. *Return on investment*. Hoge beurswaarde. Gunst van de aandeelhouders. Dat zijn belangen van het bedrijfsleven.

Aardoliemaatschappij Shell heeft in 2008 een winst behaald van 34 miljard dollar. Ondanks dat hoogste resultaat ooit heeft het bedrijf dit jaar bekend gemaakt zich terug te trekken uit onderzoek naar wind- en zonne-energie. Te weinig rendabel, is het argument. Men spreekt de laatste jaren veel over 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'. In de praktijk komt het er op neer dat bedrijven het nuttig vinden om goed met werknemers en met de omgeving waarin het bedrijf opereert om te gaan. Het betekent geenszins dat bedrijven verantwoordelijkheid nemen voor de kwaliteit van de aarde in een toekomst die verder reikt dan tien jaar. Op zichzelf is dat begrijpelijk. Die verantwoordelijkheid ligt in de eerste plaats elders, namelijk bij de politiek.

Behoud van onze planeet

De zo broodnodige overgang naar duurzame energie moet door de politiek worden afgedwongen, want geen enkele andere instantie kan die verantwoordelijkheid dragen. Zeker, de markt heeft het kapitaal, de investeringsmogelijkheden, de innovatiekracht, en de flexibiliteit. De grote industrieën rekenen het redden van de aarde

echter niet tot hun verantwoordelijkheid. De overheid heeft de bevoegdheid om van de markt, van het bedrijfsleven het juiste gedrag af te dwingen, zodat het daar aanwezige kapitaal en de innovatiekracht voor het behoud van onze planeet worden ingezet. Een essentiële voorwaarde is dat de overheid daarbij zorg draagt voor een gelijk speelveld; voor eerlijke concurrentieverhoudingen.

Wat is in dit verband de verantwoordelijkheid van de wetenschap? Zeker, de beste vriend van de wetenschap is twijfel – een wetenschapper die zich niet steeds afvraagt of zijn conclusies juist zijn, kan beter een ander vak kiezen. Daarom is het bijna onmogelijk om aan een wetenschapper stellige uitspraken te ontlokken. Maar wetenschappers zijn ook staatsburgers. Ze hebben de verantwoordelijkheid om hun kennis onder de aandacht te brengen van beleidsmakers, compleet met het geschatte waarheidsgehalte van hun bevindingen. Een minieme onzekerheid mag geen reden zijn om te zwijgen.

Wetenschap, bedrijfsleven, overheid. Instanties met macht en dus verantwoordelijkheid. Het zou wenselijk zijn dat het bedrijfsleven en de wetenschap ook verantwoordelijkheid zouden voelen voor de kwaliteit van de aarde op de lange termijn. Maar zoals hierboven is betoogd, kunnen we daar niet op rekenen. En de burger zelf? Wat is zijn verantwoordelijkheid? Als het gaat om de klimaatcrisis kan de burger zelf wel iets doen. Energieslurpende lampen vervangen door spaarlampen. Licht niet onnodig laten branden. Je huis beter isoleren. Vaker fietsen in plaats van autorijden. Die dingen helpen, al is het maar een klein beetje. Ze helpen vooral bij het je bewust worden van de dreiging. De wezenlijke veranderingen zijn in handen van wetenschap, bedrijfsleven en vooral van de politiek.

Maar wat kun je van de burger verwachten als de instanties met macht hun verantwoordelijk-

heid niet nemen? Nederlandse topmanagers en buitenlandse beleggers hebben de afgelopen tien jaar twee miljard euro verdiend aan de verkoop van bedrijven aan buitenlandse concurrenten, zo staat in een recent boek van Menno Tamminga². De overheid laat dit rustig gebeuren. De zelfverrijking van heel wat bankiers en andere topmanagers heeft ongehoorde vormen aangenomen, zo weten we intussen. Het enige wat de overheid heeft gedaan is de grootste nood lenigen met belastinggeld. Normen en waarden. Wat zou dit soort beleid doen met de publieke moraal? Waar visie ontbreekt, komt het volk om, staat in het bijbelboek Spreuken. Waar moraal ontbreekt bij mensen met macht, is de publieke moraal in gevaar.

Conclusie

De essentie van de parlementaire democratie is dat het een vertrouwensdemocratie is. Burgers geven macht aan hun vertegenwoordigers, in het vertrouwen dat die macht wordt gebruikt ten bate van hun welzijn. De afgelopen drie decennia hebben in het teken gestaan van liberalisering en privatisering. De politiek heeft veel macht afgestaan aan de markt, in de verwachting dat die markt – met zijn efficiency, zijn flexibiliteit, zijn innovatiekracht – de welvaart en het welzijn van de burgers zou vergroten. Op het eerste gezicht gaat het ons ook goed, vooral in materieel opzicht. Maar bij nader inzien wordt het *noblesse oblige* vaak genegeerd. Er zijn verantwoordelijkheden die de markt niet aan kan, vooral als het gaat om maatregelen die van belang zijn voor de lange termijn. De politiek moet die taken weer zelf op zich nemen, dan maar wat minder efficiënt. Want macht en moraal horen hand in hand te gaan. De essentie van politiek is dat de wet van de jungle wordt vervangen door recht en rechtvaardigheid. Die taak kan de markt niet aan.

Jan Terlouw is natuurkundige, auteur en voormalig D66-politicus.

1 Cees Guikers (2008). De Armoede van de Rijkdom.

2 Menno Tamminga (2009). De uitverkoop van Nederland.

Medisch specialisten hebben een sterke machtspositie zowel tegenover de patiënt als tegenover het bestuur van ziekenhuizen. De positie van de laatste twee wordt nu echter versterkt; meer rechten voor de patiënt, meer informatie voor de consument en meer handvaten voor de bestuurders. Kunnen patiënten en bestuurders met de verantwoordelijkheid omgaan die met deze rechten komt?

door Michiel Verkoulen

Het koninkrijk van de specialist

Noblesse oblige in het ziekenhuis

Stelt u het zich eens voor; uw pasgeboren kind ligt in het ziekenhuis. Er zijn complicaties gesignaleerd, maar het is nog onduidelijk wat er precies aan de hand is. U wacht in spanning af wat de dokter constateert en met welke adviezen zij of hij zal komen. Er rest u niets dan te vertrouwen op het oordeel van de arts. Maar kan dat wel? Omdat er op de afdeling neonatologie, waar ook uw baby ligt, in het verleden forse fouten zijn gemaakt en de kwaliteit er een slechte naam heeft, heeft de directeur van het ziekenhuis de medische staf bijeen geroepen. Hij vraagt om oorzaken en eist een transparant en consequent verbeterplan. De medisch staf is echter niet gediend van zijn toon en zegt het vertrouwen in de directeur op. Vanwege een onwerkbaar situatie dient hij te vertrekken.

Dit, niet eens zo heel ver gezochte, voorbeeld illustreert dat medisch specialisten macht hebben, met name door hun kennisvoorsprong en schaarste; hindermacht, economische en organisatorische macht. De positie van de patiënt en

bestuurder wordt echter langzaam versterkt. Op zich een wenselijke ontwikkeling, maar de vraag is wel of patiënten en bestuurders wel met deze nieuwe machtsverhoudingen om kunnen gaan?

Macht van specialisten

Er zijn voldoende voorbeelden die aantonen dat de macht van medisch specialisten hier en daar (té) groot is geworden. Er zijn zoveel schrijnende medische missers dat er wekelijks televisieprogramma's mee gevuld worden. Gedupeerde patiënten of nabestaanden voelen zich daarbij geregeld onvoldoende gehoord. Reden voor het ministerie van vws om een Wet Cliënt & Kwaliteit op te stellen waarmee de rechten van patiënten duidelijker en beter afdwingbaar worden. Niet alleen patiënten, maar ook ziekenhuisbestuurders hebben onvoldoende middelen om hun professionals ter verantwoording te roepen, zo constateerde de gezaghebbende Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ)¹ onlangs. Daardoor kunnen zij de verantwoordelijkheid voor de

kwaliteit van zorg in hun instelling niet adequaat dragen. Het is zelfs erger, specialisten hebben vaak *de facto* de macht in het ziekenhuis. Situaties zoals uit bovenstaand voorbeeld zijn er mede debet aan dat ziekenhuisbestuurders gemiddeld slechts 2,8 jaar in functie zijn, niet zelden omdat ze worden gewipt door specialisten. Dat laat weinig ruimte voor daadkrachtig bestuur. Inmiddels zien ook ziekenhuizen (NVZ)² en artsorganisaties (KNMG)³ in dat de macht van specialisten wat is doorgesloten. Wie huurt nu wie in? Het ziekenhuis de specialisten, of de specialisten het ziekenhuis? Hoe het ook zij, de conclusie is gerechtvaardigd dat specialisten erg machtig zijn, als alleenheersers in hun eigen koninkrijk. Weinig concurrentie, verantwoording of effectief toezicht. Maar deze macht is tanende. Conform de tijdgeest wordt er meer *countervailing power* georganiseerd in de zorg. Meer rechten voor de patiënt, meer informatie voor de consument en meer handvaten voor de bestuurders.

Rechten en plichten

Met de Wet Cliënt & Kwaliteit krijgen patiënten binnenkort meer rechten; recht om te klagen, recht op informatie. Naast rechten, rust er echter ook een plicht op de patiënt. Artsen zijn feilbaar, fouten worden gemaakt. Meer openheid daarover moet echter niet de consequentie hebben dat elke arts die een fout toegeeft zijn carrière onherstelbaar beschadigd. Wil de patiënt zich realiseren dat er een fout kan worden gemaakt zonder schuld of straf? Een speerpunt van het beleid van minister Klink is het verbeteren van de transparantie van kwaliteit (-sverschillen). Met prestatie-indicatoren en zwarte lijsten kunnen burgers straks beter kiezen door welke arts zij behandeld willen worden. Maar de vraag is of burgers zich ook goed realiseren dat de kwaliteit van zorg ideosyncratisch is. Slechts achteraf en per individueel geval is écht vast te stellen of de kwaliteit van een diagnose en een behandeling effectief en naar tevredenheid was. Vooraf is dus nooit echt te zeggen of een dokter of behandeling 'goed' is. Er is vooraf slechts een indicatie te geven van de processen, de werkwijze, de reputatie van een ziekenhuis of specialist. Bovendien heeft de patiënt zelf ook een belangrijke rol in het succes van een medische behandeling. *Ignorance is bliss* en het is een heerlijk comfortabele

gedachte dat alle dokters van de hoogste kwaliteit zijn en we blind op ze kunnen vertrouwen. Wil de burger leven met de toegenomen onzekerheid?

Rechten en plichten van bestuurders

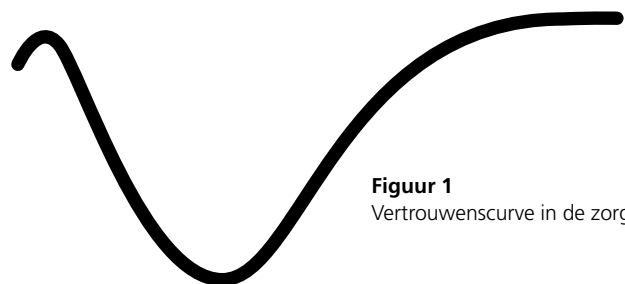
In navolging van het RVZ-rapport krijgen bestuurders steeds meer middelen om hun ziekenhuis in de door hen gewenste richting te sturen. Organisatiestructuren waarin de specialist veel meer gebonden wordt aan het ziekenhuisbelang zijn in opkomst. Raden van Bestuur en Toezicht worden sterker gedwongen verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit. Dat is een al lang gewenste ontwikkeling maar bestuurders dienen zich te realiseren dat een ziekenhuis zonder specialisten ook maar een gebouw met bedden is. Een 'afreken-cultuur' kan afbreuk doen aan de intrinsieke motivatie van de medici, het grootste goed voor de medische professional. Er is een wankel evenwicht tussen integriteit, verantwoordelijkheid en controle en de professionele vrijheid van de specialist. Hebben de bestuurders in de zorg de competentie om te besturen op dat dunne koord?

‘De machtsverhoudingen tussen patiënt, specialist en bestuurder komen meer in balans. Het koninkrijk krijgt trekken van een democratie’

Door de beschreven ontwikkelingen zou men kunnen zeggen dat de alleenheerschappij van specialisten wat wordt opengemaakt. De machtsverhoudingen tussen patiënt, specialist en bestuurder komen meer in balans. Het koninkrijk krijgt trekken van een democratie. Maar, net als in een democratie, komen rechten met plichten, vrijheid met verantwoordelijkheid. Ook hier geldt: *noblesse oblige*. Van burgers met meer rechten mag verwacht worden dat zij daar verantwoordelijk mee omgaan. >>

Herstel vertrouwen

De veranderende machtsbalans in de zorg vergt dus aanpassingen van alle betrokkenen. In die aanpassingsperiode zal het vertrouwen van patiënten in de kwaliteit van zorg naar verwachting eerst dalen en daarna weer stijgen. Toenemende transparantie over de kwaliteit van zorg en de prestaties van onze dokters, zal veel mensen in eerste instantie doen opschrikken. Dan blijkt dat de kwaliteit van zorg niet overal top is; dan blijkt dat er altijd een kans is op een medische misser; en dan blijkt dat de veiligheid nogal eens te wensen overlaat. Als we echter van de schrik bekomen zijn, realiseren we ons dat openheid goed is om de onderliggende problemen, die tot dan toe verborgen waren, op te lossen. Onveiligheid wordt aangepakt door de toezichthouder. Dokters gaan leren van medische missers om ze te voorkomen in de toekomst. En patiënten zullen steeds meer kiezen voor de plek waar de zorg het beste is. De patiënt en de specialist kennen hun rol en hun eigen verantwoordelijkheid en de kennis over onze gezondheidszorg is toegenomen. De vertrouwenscurve toont de vorm van een cosinus curve:

Figuur 1
Vertrouwenscurve in de zorg

Dit herstel van vertrouwen gaat echter niet vanzelf. Er wordt vooral wijsheid en inzet gevraagd van de betrokkenen. Voor de omslag onder specialisten naar een opener en meer op leren gerichte cultuur zijn voorlopers en rolmodellen nodig. De campagne 'Artsen van Nu' van doktersvereniging KNMG is in dat opzicht een te prijzen initiatief. Een voorbeeld van een rolmodel in dit kader: recent kreeg onze eigen dr. Els Borst-Eilers de prof. dr. P. Muntendamprijs 2009 uitgereikt van KWF Kankerbestrijding, onder meer vanwege haar onvermoeibare inzet om de emancipatie

van de patiënt te bevorderen. Om patiënten te leren om te gaan met ruimer klachtrecht en de consequenties daarvan, is voorlichting wenselijk van de patiëntenorganisaties zoals de NPCF. Er is wellicht ook een rol weggelegd voor consumentenloketten zoals Consuwijzer.nl en KiesBeter.nl en programma's zoals Vinger aan de Pols en Medische Missers om te tonen hoe verstandig gebruik te maken van patiëntenrecht. Tenslotte dienen ziekenhuisbestuurders leren om te gaan met een grotere verantwoordelijkheid. Leadership is daarbij gevraagd.

Er wordt nogal wat gevraagd van patiënten, specialisten, bestuurders en overige betrokkenen. De eindsituatie is echter de moeite waard. Specialist komen wat van hun voetstuk af en behandelen patiënten en hun omgeving als volwassenen⁴. Patiënten gedragen zich daar ook steeds meer naar. Ze laten zich niet wegzetten als onwetenden maar erkennen dat een arts een hoogopgeleide en gemotiveerde professional is die desondanks ook fouten kan maken. Betrokken patiënten die met kennis en besef van verantwoordelijkheden een behandelingstraject ingaan, vergroten de kans op betere zorg. De almachtige specialist komt wat van zijn troon en is een moderne en gewaardeerde professional. Een democratie is te verkiezen boven een alleenheerschappij.

Los daarvan blijft het soms verstandig om uw dokter af en toe als een koninkje te behandelen. Net als uw zieke kind.

Michiel Verkoulen is adviseur in de zorgsector en lid van Route66.

¹ 'Governance en kwaliteit van zorg', Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, 10 maart 2009.

² 'Dat zorgbestuurders zo snel opstappen is bizar', interview met Roelf de Boer in de Volkskrant, 1 maart 2009.

³ KNMG campagne 'Artsen van Nu', <http://knmg.artsennet.nl/actueel/Nieuwsartikel/Federatie-KNMG-start-campagne-Artsen-van-NU.htm>

⁴ 'Authenticiteit gaat boven alles', Medisch Contact, nr. 15, 8 april 2009.

De BBC heeft een prominente rol in de Britse nieuwsgaring. Maar gaat de BBC wel verantwoordelijk om met deze macht? David Cromwell en David Edwards, redacteurs bij de Britse mediawaakhond 'Media Lens', menen van niet, met name niet als het gaat om de BBC-verslaggeving tijdens conflicten.

door **David Cromwell & David Edwards**

Macht en verantwoordelijkheid van de media

Opgroeien met tante Beeb

Wij zijn als Britten opgegroeid met de BBC, met 'tante Beeb' zoals wij haar noemen. We keken *Watch With Mother* met onze moeder; we liepen het loopje en spraken het spraakje met Bill en Ben de Bloempotmannen. En dan heb je nog programma's zoals *Top of the Pops*, *Tomorrow's World*, *The Sky At Night*. Zelfs de commentaarstemmen van de BBC waren voor ons een bron van troost: kalm en geruststellend (maar opvallend welbespraakt) voerden ze ons zacht langs de programma's. Veel Britten delen onze liefde voor tante Beep. Maar wat nu als we zeggen dat de BBC onderdeel is van een systeem van gedachtecontrole dat medeplichtig is aan de dood van honderdduizenden elders, aan ernstige politieke repressie in eigen huis, en aan het mogelijke einde van het menselijk leven op aarde. Fantastische beweringen? Of kunnen we ze werkelijk staven?

Evenwichtige verslaggeving uit balans

BBC's grootse claim is dat zij neutraal staat tussen alle strijdende opinies: haar journalisten zullen

steeds het volledige spectrum aan meningen aan bod laten komen maar nooit of te nimmer een eigen standpunt laten doorschemeren. Deze evenwichtigheid zou stevig ankeren in de BBC-gedragscode¹, die van een 'verbintenis tot onpartijdigheid' spreekt en van journalisten eist 'dat zij ernaar streven een zodanig breed spectrum aan meningen te weerspiegelen en het volledige veld van botsende opvattingen te onderzoeken zodat geen enkele relevante gedachte niet of onvoldoende aan bod komt'. Richard Sambrook, oud-hoofdredacteur BBC-nieuws, verklaarde aan een krant²: 'Mensen vragen me wel eens wat ik ga doen na de BBC. Mijn antwoord is dat ik weer dingen ga vinden! Mijn meningen zijn te lang onderdrukt. Ik vind het heel moeilijk om op feestjes een mening te uiten omdat ik zo gewend ben geraakt aan het enerzijds, anderzijds'.

Het probleem is volgens ons dat BBC-journalisten best neutraal tussen de gepresenteerde meningen kunnen staan, maar dat de selectie van gepresen-

teerde meningen juist al een waardeoordeel bevat. Neem het volgende nieuwsitem op het *Six O'Clock News* van 20 maart 2006. Diplomatiek correspondent Bridget Kendall verklaart plechtig: 'Er is nog steeds een bitter meningsverschil over de invasie van Irak. Was het gerechtvaardigd of een rampzalige misrekening?' Wie is niet in staat om te doorzien dat Kendall hier geen mening zou geven? De bewering dat het alternatief van de rechtvaardiging van de oorlog de stelling is dat het een 'rampzalige misrekening' was, is een diep persoonlijke, eigenlijk uitzinnige opvatting. Tegenstanders hebben altijd gesteld dat de oorlog niet alleen een 'misrekening' was, maar een opzettelijke, criminele daad van agressie. Zou Kendall Hitlers Holocaust ook een 'rampzalige misrekening' noemen? Waren de aanslagen van 11 september een 'misrekening'? Velen, onder wie de voormalig Secretaris-Generaal van de VN Kofi Annan en talloze specialisten in internationaal recht, zijn er helder over dat de invasie van Irak een 'illegale' aanvalsoorlog was. En velen vinden met de aanklagers van het Neurenbergtribunaal na de Tweede Wereldoorlog dat het beginnen van een agressieoorlog 'de ultieme internationale misdaad is, die alleen hierin van andere oorlogsmisdaden verschilt dat ze al dat kwaad al in zichzelf herbergt'.³ Met welk recht schildert de BBC deze schets van de werkelijkheid als een vergissing in plaats van een misdaad? Hoe durft ze deze voorstelling te presenteren als 'onpartijdige', 'evenwichtige', objectieve verslaggeving?

Andrew Marr schetste zijn werk als BBC's politieke commentator als volgt: 'Toen ik bij de BBC begon, werden mijn opinieorganen formeel verwijderd'.

Dat weerhield hem er op 9 april 2003, toen Bagdad viel voor de Amerikaanse tanks, overigens niet van om de toekijkende natie over Tony Blair te vertellen: 'Hij deelde mee dat Bagdad zonder bloedbad kon worden ingenomen en dat de Irakezen er uiteindelijk feest om zouden vieren. Op beide punten heeft hij ontegenzeggelijk gelijk gekregen. Het zou bekrompen zijn, zelfs voor zijn critici, om te ontkennen dat wij hier nu een grotere man en een sterkere premier zien staan'. Alleen deze enkele toevoeging is al voldoende om een lachertje te maken van BBC's bewering dat zij onpartijdig is en vrij van persoonlijke vooringenomenheid. Want wat kan beter Marr's persoonlijke mening en sympathie voor Blair en de invasie illustreren?

Midden-Oosten

Neem anders dit relatief onschuldige voorbeeld. Een artikel⁴ op de BBC-website bericht: 'De Amerikaanse president George W. Bush is in Israël aangekomen voor de viering van de zestigste verjaardag van het land. Hij hoopt ook een impuls te geven aan de lopende vredesonderhandelingen tussen Israël en de Palestijnen'. Hoe weet de BBC nu wat Bush hoopt? Wat is er neutraal aan de hoop van Bush als een onomstreden gegeven te presenteren? Gelet op zijn staat van dienst zou het veel meer voor de hand liggen om Bush' hoop als vals te typeren, dat hij van plan was om de internationale overeenstemming te blijven frustreren over de noodzaak van een rechtvaardige en gelijkwaardige oplossing.

De Amerikaanse politicoloog Norman Finkelstein heeft aangetoond dat de vs consequent elke vreedzame oplossing van het conflict tegenwerkt.

Afgezien van de vs en Israël (en bij gelegenheid een cliëntstaat) bestaat er al dertig jaar internationale overeenstemming dat een tweestatenoplossing het beste zou zijn. De vs bracht als enige zijn veto uit tegen resoluties in 1976 en 1980 van de Veiligheidsraad die opriepen tot een tweestatenakkoord, gesteund door de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO en de Arabische buurlanden. Een resolutie van de VN-Algemene Vergadering in december 1989 van dezelfde strekking werd met 151 tegen 3 stemmen aangenomen, met de tegenstem van Israël, de vs en Dominica. Finkelstein: 'Het probleem met de regering-Bush, zo horen we bij herhaling, is dat zij zich onvoldoende met het Midden-Oosten bezighoudt. Maar wie gaf Israël het groene licht voor de slachtingen? Wie voorzag Israël van F-16's en Apache-helikopters? Wie sprak zijn veto uit tegen resoluties van de Veiligheidsraad die opriepen tot internationale waarnemers die zouden toezien op de ombuiging van de geweldspiraal?' Hij voegde toe: 'Neem dit scenario. A en B staan terecht wegens moord. Uit het bewijs blijkt dat A B van het moordwapen voorzag, aan B het 'alles veilig'-signaal gaf en A omstanders zelfs ervan weerhield om te reageren op het geschreeuw van de slachtoffers. Zou het oordeel zijn dat A onvoldoende betrokken was, of regelrecht medeplichtig was aan moord?'

De BBC zou commentatoren zoals Finkelstein⁴ aan het woord kunnen laten vanwege de vraagtekens die zij plaatsen bij de beweringen van Bush. Maar dat is ondenkbaar. Het is een uitgemaakte zaak dat de Westerse leiders nu eenmaal niet anders dan als vredesduif kunnen worden afgeschilderd. Had de

BBC een afwijkende mening de ruimte geboden, dan zou dat zijn geïnterpreteerd als een bewijs van het 'anti-Amerikanisme' van de BBC. Evenwichtig zijn is 'vooringenomen', propaganda is 'neutraal'.

Critici kunnen beweren dat de bovenstaande voorbeelden geïsoleerde uitglijders zijn. Maar het tegendeel is waar, ze zijn veeleer de norm. Sceptici zouden een punt hebben als ze voorbeelden kunnen geven van overdrijving van feiten en opvattingen die de machtige belangen zouden schaden. Maar heeft u ooit het BBC-bericht gehoord, in 2002 of 2003, dat Saddam Hoessein 'hoopt een impuls te geven aan de lopende vredesonderhandelingen'? Het is namelijk wel wat Saddam Hoessein zelf beweerde, dus waarom hebben we dat niet als zodanig in het nieuws gehoord? Welbeschouwd was Saddam bijzonder gemotiveerd om in 2003 een oorlog te voorkomen, om goede redenen van zelfbehoud. Hij was in 2002 zelfs de enige vredesduif; Bush en Blair waren vastbesloten ten oorlog te trekken. Maar dit zijn natuurlijk ondenkbare conclusies voor Westerse media, de BBC voorop.

Dit is een samengevat hoofdstuk van 'NEWSPEAK in the 21st Century' van **David Edwards en David Cromwell**, redacteuren van de Britse website Media Lens (www.medialens.org). Het boek verschijnt in augustus 2009 bij Pluto Press (Londen). Bij dezelfde uitgever verscheen in 2006 hun eerste boek, 'Guardians of Power: The Myth of the Liberal Media'.

Vertaling **Arthur Olof**

- ¹ BBC, Editorial Guidelines, <http://www.bbc.co.uk/guidelines/editorialguidelines/edguide/impartiality/>
- ² Charlie Courtauld, 'Richard Sambrook: 'War coverage has changed for ever'', Independent, 31 maart 2003.
- ³ Walter J. Rockler, 'War crimes law applies to U.S. too,' Chicago Tribune, 23 mei 1999.
- ⁴ 'Bush begins tour of Middle East,' BBC-website, 14 mei 2008.
- ⁵ Norman G. Finkelstein, 'First the Carrot, Then the Stick: Behind the Carnage in Palestine,' ZNet, 18 april 2002.

'BBC-journalisten kunnen best neutraal tussen de gepresenteerde meningen staan, maar de selectie van gepresenteerde meningen bevat al een waardeoordeel'

Van Lierop

Sinds 1 januari 2006 kan iedere Nederlander zijn eigen zorgverzekeraar kiezen. Meer marktwerking in de zorg zou de kwaliteit en prijs van de aangeboden zorg ten goede moeten komen. In de praktijk komt deze marktwerking nog niet goed van de grond, zo meent Dilia Leitner. Het kortingenstelsel, gebaseerd op collectieve contracten, is één van de boosdoeners.

door Dilia Leitner

[Marktwerking in de zorg]

Met de invoering van de Zorgverzekeringswet op 1 januari 2006 is de basisverzekering voor alle Nederlanders een feit. Belangrijk kenmerk van deze wet is de vrijheid van burgers om te kiezen bij welke zorgverzekeraar zij zich verzekeren; iedereen is vrij om eenmaal per jaar naar een andere verzekeraar over te stappen. Dit zou de marktwerking in deze sector moeten verbeteren, zo was althans een belangrijke doelstelling van het kabinet bij de overstap naar het nieuwe zorgstelsel. Een kenmerk van marktwerking is onder meer dat consumenten (patiënten) vrij zijn in de keuze van de aanbieder waarvan zij hun product (zorgverzekering) betrekken, terwijl aanbieders vrij zijn in de aard van het geleverde product en de prijs ervan. Zorgverzekeraars concurreren in deze situatie met elkaar door producten te bieden die beter en/of goedkoper zijn dan die van hun concurrent.

Om ongewenste effecten te voorkomen en de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van de

zorg te waarborgen is destijds niet gekozen voor een volledige vrije marktwerking, maar voor een gereguleerde vorm. Zo is bijvoorbeeld iedereen verplicht een basisverzekering af te sluiten en rust op zorgverzekeraars een acceptatieplicht. Deze gereguleerde vorm van marktwerking komt in de praktijk echter onvoldoende van de grond. De keuzemogelijkheden van een verzekerde voor een bepaalde basis- en aanvullende ziektekostenverzekering zijn niet transparant genoeg. Dit belemmert de keuzevrijheid van de burger.

Gebrekkige beweging

Vóór 2006 veranderden jaarlijks ongeveer 4% van de verzekerden van zorgverzekeraar. Sinds de invoering van de basisverzekering is dat percentage echter niet veel veranderd, terwijl de verschillende opties flink zijn toegenomen en het veranderen van zorgverzekeraar makkelijker is gemaakt. Alleen in het introductiejaar stapte 18% over naar een andere ziektekostenverzekeraar; in

2007 en 2008 was het percentage alweer tot op het oude niveau gedaald¹. De verwachte beweging in de zorgverzekeringsmarkt blijft dus uit.

Waarom neemt het percentage *switchers* niet toe in een markt die toch gekenmerkt wordt door onderling concurrerende zorgverzekeraars? Het antwoord op deze vraag ligt grotendeels bij het gebrek aan transparantie op de zorgmarkt, veroorzaakt door een complex stelsel van collectieve contracten en kortingen waartoe zorgverzekeraars volgens de Zorgverzekeringswet gerechtigd zijn. Een collectief contract is een verzekeringsovereenkomst die geldt voor een specifieke groep mensen. Een werkgever kan bijvoorbeeld zijn werknemers een collectief contract aanbieden, maar ook andere organisaties – bijvoorbeeld banken – kunnen zo'n contract afsluiten met korting voor haar leden.

Een collectief aanbod blijkt de belangrijkste reden om over te stappen naar een andere verzekeraar vanwege de korting die verzekerden ontvangen op de premie. Kwaliteit van zorg speelt in deze afweging nauwelijks een rol². Het aantal mensen dat via een collectiviteit verzekerd is, stijgt sinds de invoering van de basisverzekering. De collectiviteitsgraad is gestegen van 30% in 2005 tot ruim 60% in 2009 en daarvan is ruim 70% verzekerd via zijn werkgever³. Aan dit systeem kleven drie bezwaren.

Transparant

In de eerste plaats zijn de keuzemogelijkheden van een verzekerde voor een bepaalde basis- en aanvullende ziektekostenverzekering niet voldoende transparant. De verleende kortingen aan werkgevers of andere collectieven worden door de zorgverzekeraars niet openbaar gemaakt. Dit maakt het voor verzekerden moeilijk de prijzen goed te vergelijken. Om meer helderheid te brengen in de wirwar van mogelijkheden in zorgverzekeringland, bieden grote werkgevers steeds vaker meerdere collectieve zorgcontracten aan waaruit hun werknemers kunnen kiezen. De keuze blijft echter nog steeds beperkt tot die van de werkgever. Dit is niet de door de wetgever beoogde keuzevrijheid.

In de tweede plaats is het collectiviteitsbegrip uit de Zorgverzekeringswet zelf verworden tot een

‘Een collectief aanbod blijkt de belangrijkste reden om over te stappen naar een andere verzekeraar vanwege de korting die verzekerden ontvangen op de premie. Kwaliteit van zorg speelt in deze afweging nauwelijks een rol’

farce. Al vanaf twee personen is er sprake van een collectief in de zin van de Zorgverzekeringswet, hetgeen in de praktijk betekent dat een bedrijf met twee werknemers al een collectief zorgcontract kan afsluiten. Ook zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel) kunnen zich aansluiten bij speciale collectiviteiten. Voorts is een woud aan gelegenhedscollectiviteiten ontstaan, bijvoorbeeld via de Rabobank, de FNV, METRO en sportclubs. Inmiddels kan elke Nederlander zich dus wel bij enig collectief voegen om zo korting op zijn zorgverzekering te verwerven. Maar het blijft onmogelijk een goed onderbouwde keuze te maken. De kortingen bij gelegenhedscollectiviteiten kan de burger nog steeds niet vergelijken met de kortingen die via werkgevers worden gegeven.

Inkoopmacht

Het derde bezwaar is dat dit systeem van collectieve kortingen star is en leidt tot een ongelijk speelveld. Zorgverzekeraars hebben middels kortingen op de basis- en aanvullende verzekering de meest gewilde werkgeverscontracten ‘gekocht’. De kortingen lopen uiteen van 3 tot 15% op de premie⁴. Hiermee is de macht van de werkgevers toegenomen en zitten zorgverzekeraars zelf klem. Collectieve contracten lopen vaak voor langere tijd

en de meest gewilde contracten zijn al 'vergeven'. Daarmee nemen de mogelijkheden voor werving van nieuwe contracten, en dus verzekeren, steeds meer af.

De ervaring leert dat het de moeite van de inkoopers loont om de tijd te nemen voor de selectie van een verzekeraar. Zo kan het gebeuren dat partijen met een grote inkoopkracht, zoals grote werkgevers of koepel- of brancheorganisaties, grotere kortingen weten te bedingen dan andere partijen, die in lijn zijn met het gezondheidsrisico van de verschillende beroepsgroepen. Zo zouden bijvoorbeeld werknemers uit de bouw of metaal-industrie hogere kortingen kunnen krijgen dan organisatieadviseurs of fotografen. Dit maakt het speelveld voor de verzekeren ongelijk; ze kennen de kortingen niet en persoonlijke gezondheidsrisico's of leefstijlen spelen bij hun individuele inkoop van een verzekering geen rol.

Conclusie

De Zorgverzekeringswet uit 2006 had tot doel om de keuzevrijheid van burgers voor zorgverzekeraars te vergroten, en zo marktwerking in de zorg te verbeteren. De wet is gebaseerd op een positief vrijheidsconcept waarbinnen een burger vrij is, maar gehouden zijn vrijheid op een specifieke manier te gebruiken. Vrijheid is hier dus niet bedoeld als een vrijbrief voor het tolereren van elk mogelijk gedrag, maar is afgebakend door wetten en regels om het publieke belang te waarborgen. Zo is bijvoorbeeld iedere Nederlander verplicht zich te verzekeren en elke verzekeraar verplicht iedereen als klant te accepteren. Het recht op vrijheid voor burgers bij het maken van keuzes is onlosmakelijk verbonden met het sociaal-liberale gedachtegoed.

Het huidige stelsel van kortingen via collectieve zorgcontracten vormt een knelpunt voor goede marktwerking in de zorg. Pas binnen een transparant en gelijk speelveld, waarin prijzen en andere productkenmerken openlijk kunnen worden vergeleken en waar verzekeren vrij kunnen bewegen, kan werkelijk de vrije afweging worden gemaakt die de nieuwe Zorgverzekeringswet beoogd. Daartoe moet het stelsel van collectieve contracten worden afgeschaft. Dit stelsel kan

namelijk nooit voor transparantie en een gelijk speelveld zorgen. Verzekeraars maken de kortingen die zij verlenen niet bekend. Verzekeren zouden eerst van werkgever moeten wisselen om in aanmerking te komen voor een hogere korting. Het mag duidelijk zijn dat deze overstapdrempels veel te hoog zijn en de marktwerking belemmeren.

In een vrije markt hebben zorgverzekeraars de ruimte en vrijheid voor het geven van kortingen nodig om de gunst van de verzekeren te winnen. De wettelijk toegestane collectieve kortingen moeten worden vervangen door een systeem dat meer transparantie vraagt, de inkoopmacht van de werkgevers breekt en de positie van de verzekeren verbetert. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een systeem waarbij de beroepsgroep of persoonlijke leefstijl (niet rokend) doorslaggevend is in plaats van de werkgever, branche- of koepelorganisatie. Verzekeraars kunnen zo aansluiten op de trend om een gezonde levensstijl te belonen middels korting op de basispremie: verzekeraar X geeft niet-rokers X% korting op de basisverzekering. Pas wanneer zorgverzekeraars echt met de billen bloot gaan, is optimale keuzevrijheid voor de consument gegarandeerd. Dan gaat de marktwerking in de zorgverzekeringssector echt van start.

Dilia Leitner is D66-schaduwraadslid in Haarlem en als marketing professional bij VODW Marketing o.m. werkzaam in de zorg.

- 1 Graafmans, W.C. (RIVM), Berg, M.J. van den (NIVEL), Koolman, A.H.E. (Erasmus MC). 'Aantal mensen dat naar andere zorgverzekeraar overstapt', in: Zorgbalans 2008. Bilthoven: RIVM, 4 december 2008.
- 2 De Jong, J. en Groenewegen, P. 'Percentage overstappers van zorgverzekeraar valt terug, Collectivisering zet door', NIVEL (2007).
- 3 BS Health Consultancy, 'Volop concurrentie weinig mobiliteit zorgverzekeringsmarkt', 4 maart 2009.
- 4 Deloitte Consultancy, 'Collectivisering zorgmarkt zal komende jaar doorzetten', april 2006.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 30
nummer 3
juni 2009

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (voorzitter),
Annelou van Egmond, Corina Hendriks,
Pieter de Jong, Mendeltje van Keulen,
Gijs van Loef, Frank van Mil, Arthur Olof,
Frits Prillewitz, Mark Sanders,
Heleen Uijt de Haag, Emily van de Vijver,
Anthonya Visser, Judith Wermenbol

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Frank Ankersmit, David Cromwell,
David Edwards, Eelke Heemskerk,
Sven-Ake Hulleman, Ronald Jeurissen,
Nils Jostmann, Edgard Karssing,
Dilia Leitner, André Nijhoff, Jan Terlouw,
Tsjalling Swierstra, Peter Venmans,
Michiel Verkoulen, Maarten Wolsink

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop, Jos Collignon

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt lezen op:

www.d66.nl/idee
of opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd. Een jaarabonnement kost € 35, studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Wil de volgende Giotto nu opstaan?

De atmosfeer in het 16de eeuwse Europa moet indrukkend zijn geweest. Terwijl Nicolaas Copernicus brak met de Aristoteliaanse traditie door te concluderen dat niet de aarde, maar de zon het middelpunt van ons zonnestelsel is, schreef Desiderius Erasmus zijn *Lof der zotheid* en legde de basis voor het humanisme. Niccolò Machiavelli doorgroonde in *Il principe* de machtsverking van de politiek en Johannes Gutenberg voltooidde zijn *gedrukte* bijbel in Mainz. Christoffel Columbus en de zijnen ontdekten een totaal nieuwe wereld die twee maanden varen verderop lag. Thomas More schetste zijn ideale wereld in *Utopia* en enige jaren later smeede René Descartes de theoretische grondbeginselen van de moderne wetenschap. Zou een Europeaan met helikoptervisie – de eerste helikopter bestond reeds op de tekentafel van Leonardo Da Vinci – het Europa van die tijd kunnen overzien, dan zou hij verstand staan van de stroomversnelling waar het continent in terecht was gekomen. Ontwikkelingen in de filosofie, de natuurkunde, astronomie, de kunst en de mechanica volgden elkaar in een ontzagwekkend tempo op.

Vijfhonderd jaar later. Europa is lange tijd toonaangevend geweest in de wereld. De welvaart die haar burgers genoten, was ongeëvenaard. Hoewel de Eu-

ropese geschiedenis er één van bloed en staal is, was het continent op gebied van handel, onderzoek, kunst en literatuur *the place to be*. Historici spraken dan ook lange tijd van *the European Exception*.

Het tegenwoordige Europa staat voor grote uitdagingen. Europese universiteiten verliezen terrein ten opzichte van Amerikaanse en Aziatische onderzoeksinstellingen. Cambridge en Oxford houden dapper de Europese eer hoog in de befaamde Sjanghai ranglijst, maar in hoeverre zij de Aziatische opmars kunnen bijbenen valt te bezien. Het merendeel van de wetenschappelijke promoties van vandaag de dag, wordt behaald door Aziatische promovendi. De industrie die Europa lange tijd grote diensten heeft bewezen, blijkt te zijn gebaseerd op grondstoffen die niet eindeloos gebruikt kunnen worden. Wanneer het energievraagstuk dringender wordt, zullen grondstoffen worden verheven tot een geopolitiek, strategisch ruilmiddel. Een duurzaam alternatief zal hoe dan ook ontwikkeld moeten worden. De zon schijnt en de wind waait, ook wanneer Rusland de gaskraan dichtdraait.

Virtuele ontwikkelingen bieden ongekende mogelijkheden, maar hoe voorkomen we dat George Orwell's doemscenario van een alleswetende overheid waarheid wordt? Bij wie kan je terecht wanneer je een toevalstreffer bent in een elektronisch zoekstelsel naar mogelijke terroristen? Foeteren op de Verenigde

Staten is gemakkelijk, maar een krachtige tegenhanger die opkomt voor een grondrecht als *privacy* is broodnodig. Hoe eensgezind is Europa wanneer China over vijftig jaar besluit een vliegdekschip in de Noordzee voor anker te leggen? Wie voert de broodnodige hervormingen door om te voorkomen dat de huidige financiële crisis wordt doorgegeven aan volgende generaties? Hoe gaan we om met ingewikkelde migratievraagstukken wanneer velen troost zoeken in nationalisme en populisme? De lijst van uitdagingen is eindeloos.

De symbolische start van de Renaissance wordt vaak op het conto geschreven van één man; Giotto di Bondone (1266 – 1337), een architect en kunstschilder uit Florence. 'Giotto' brak met de oude schilderkunst van de Middeleeuwen en schilderde fresco's die de menselijke geest prikkelden. Niet langer was kunst een platte afbeelding, waarin bijbelse figuren *en profi* afgebeeld waren. Zijn fresco's waren inspirerende werken waarin de illussie van ruimte en energie werden gewekt.

Hoewel speculatief, was het datgene wat het Middeleeuwse Italië, en later Europa, nodig bleken te hebben. Een originele geest die een andere kijk op de wereld schiep en wist te inspireren tot beweging en vernieuwingsdrang. De uitdagingen waar we vandaag voor staan, vragen om een volgende Giotto.

Coen Brummer
studeert Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht
en is hoofdredacteur van Demo